

Literatuur: boeken

Atlas der deutschen Volkskunde. Neue Folge. Hrsg. v. Matthias Zender in Zusammenarbeit mit H.L. Cox, Gerda Grober-Glück und Günter Wiegelmann. Erläuterungen zu den Karten 43-48 (4. Lieferung, 2. Teil) und 54-56c, 70-72c, 73-76a, b. Marburg 1981, N.G. Elwert Verlag. 231 p. (= p. 225-456), 5 afb., 23 krt., 1 graf.; f 191,50; ISBN 3-7708-0026-5.

Dit nieuwe deel in de reeks commentaren van de Duitse Volkskunde-atlas bevat de toelichtingen bij een aantal reeds eerder verschenen kaarten. De oudste van die kaarten (no. 43-48) dateren nog van 1965.

Het commentaar van *Günter Wiegelmann* bij de kaart van het eten uit één pan of schaal (en niet van aparte borden) (kaart NF 43) begint met de opmerking dat we in dit geval te maken hebben met een momentopname uit een moderniseringsproces en met een verwijzing naar *Über den Prozess der Zivilisation* van Norbert Elias. Daarmee geeft hij aan dat het hem dit keer niet in de eerste plaats gaat om het blootleggen van historisch geworden cultuurlandschappen en om het aanwijzen van traditionele innovatie- en relictgebieden, maar om het volgen van een sociaal proces. De vraag die in 1935 is gesteld ('Eet men nog allemaal uit één schotel, midden op tafel?') leent zich daar eigenlijk niet voor. Ze nodigt uit tot een ongenueanceerd antwoord ('ja' of 'nee'). Een groot aantal van de ongeveer 32000 invullers bracht echter spontaan een nuancering aan en Wiegelmann maakt daar meesterlijk gebruik van. Daarbij profiteert hij van de omstandigheid dat het proces zich in de verschillende delen van Duitsland in verschillende fasen bevond enerzijds de situatie dat iedereen nog uit een gemeenschappelijke pot at (op het platteland in Zuidoost-Duitsland en in een groot deel van Oostenrijk) en anderzijds die waarin het gebruik van aparte borden algemeen was (in en rond de steden en in enkele streken in Midden en Noord-Duitsland). Door de nuanceringen in de antwoorden te groeperen en tegen die ruimtelijke tegenstelling af te zetten, ziet hij kans de tussenliggende fasen te reconstrueren en een aannemelijk beeld van het verloop van het proces sinds ongeveer 1800 te schetsen. Op zichzelf is dit aanbrengen van een historisch perspectief in een synchronische kaart niet nieuw. Nieuw is dat hij het proces ook door de sociale ruimte volgt (waarbij hij niet alleen op de beroepen, maar ook op de sociale hiërarchie, de gezinssamenstelling en de relatie tot het dienstpersoneel let), terwijl hij bovendien nog aandacht besteedt aan de hiërarchie in de maaltijden zelf en de invloed van de gerechten op de keuze voor aparte borden. Daarmee doet hij ook recht aan de regionale verschillen in de sociale en economische factoren die het proces beïnvloeden. Het enige bezwaar dat men tegen deze werkwijze zou kunnen inbrengen, is dat hij door het proces zo centraal te stellen de sociaal-psychologische factoren die het vertragen of versnellen wat onderbelicht. Ze worden te eenzijdig gezien als een belemmering in een onafwendbaar gebeuren. Zo zou de opmerking dat de Zuidoost-Duitse boeren zich heel goed bewust waren dat men in de stad van borden at, maar niet de minste neiging voelden om dat na te volgen, wat mij betreft best wat meer aandacht mogen krijgen. Ze laat zien dat zo'n proces niet in alle fasen zo onherroepelijk heeft geleken als het er achteraf uitziet en dat de wereld voor de mensen die daarin meespelen kleiner is dan de Europese resultante van al die

krachten zou doen vermoeden (225-249, 1 afb., 1 krt., 1 grafiek).

In zijn commentaar bij de kaarten bij de verspreiding van gekruide en gezoete broodsoorten (kaart NF 44a-d) richt Wiegelmann zijn aandacht daarentegen uitsluitend op de regionale verschillen en de daarin optredende opvallende samenhang tussen het gebruik van kruiden, de eventuele uitmalingsgraad van het meel, en de eetgewoonten. Reden is de grotere stabiliteit van de gewoonten, waardoor er nauwelijks opmerkingen over verschuivingen in het materiaal voorkomen. Hij onderscheidt zes gebieden, waarbij de tegenstelling tussen het noordwesten (met geen of weinig kruiden) en het noordoosten, oosten en zuiden (met overwegend kruiden in het brood, in het bijzonder kummel, maar ook anijs, venkel, dille, enz.) het meest in het oog springt. De situatie in het noordwesten is voor ons het interessantst. In het gebied dat direct grenst aan het oosten van ons land overheerste tot in het begin van de twintigste eeuw een donker roggebrood van gebroken rogge, dat zich slecht met kruiden liet combineren. Het gebruik van boter (met spek of kaas) sinds de vijftiende eeuw en van koffie of thee bij de maaltijd sinds het eind van de zeventiende eeuw versterkte dat. Het binnendringen van koffie en thee en (iets vroeger) van suiker via de Nederlandse en Noordduitse havens veroorzaakte bovendien een smaakverandering, die blijkt uit een voorkeur voor enerzijds gezoete, fijnere broodsoorten (met suiker, kardemom en kaneel), anderzijds voor brood met een neutrale smaak en zoet broodbeleg. Die ontwikkeling ziet men het eerst rond de importhavens Keulen en Hamburg en in de rijkere landbouwgebieden. In Westfalen en Oost-Friesland zette ze waarschijnlijk pas na 1850 door. In een brede strook door het midden van Duitsland, grenzend aan deze gebieden, waar men oorspronkelijk wel kruiden gebruikte, had de omslag ten gunste van brood uit roggebloem met een weinig uitgesproken smaak (eveneens onder invloed van het gebruik van koffie) waarschijnlijk al in de achttiende eeuw plaats. Overigens zijn van deze ontwikkelingen in de vragenlijstgegevens vrijwel geen sporen meer terug te vinden. Wiegelmann leidt ze af uit het kaartbeeld, uit het samenvallen van de neutrale broodsoorten met de verspreiding van koffie als drank bij de maaltijden en met die van zoet broodbeleg, en uit historische gegevens, die hij voor een deel al in vroegere publicaties heeft gebruikt (251-275, 1 afb.).

Het commentaar van *Renate Baruzzi-Leicher* (met medewerking van Gertrud Frauenknecht) bij de kaarten van de nabuurschap (NF 45-47) is al in 1966 geschreven en steunt daardoor minder dan de voorafgaande en volgende op kennis en ervaring. Bovendien werden de mogelijkheden van de schrijfster sterk beperkt door de lapidaire vraagstelling. Ze werd daardoor gedwongen een onevenredig deel van haar energie aan de interpretatie van de (vaak vage) antwoorden te besteden. Voor het overige beperkte ze zich tot een nauwgezette inventarisatie van de elementen van een samenlevingsvorm waarvan in de jaren dertig in de meeste streken alleen nog resten over waren. Een bezwaar van een dergelijke gedetailleerde inventarisatie (opgesplitst in een groot aantal vormen van burenplicht die ter wille van de systematiek uit hun verband moesten worden gelicht) is dat ze het zicht op het functioneren van het gebruik in de verschillende streken ontnemt. Een voordeel is dat de verspreiding van een gebruik (in het centrum of aan de rand van een gebied met een groot aantal andere plichten) een waarschuwing kan zijn voor al te snelle conclusies over de ouderdom. Zo maakt de schrijfster op deze gronden aannemelijk dat het luiden voor de dode in de plaats zal zijn gekomen van het aanzeggen en dat het ogenschijnlijk traditioneel bepaalde aantal van zes met elkaar in één nabuurschap verbonden boeren pas ontstaan is toen van alle burenplichten alleen het dragen van de kist was overgebleven. In het algemeen is het dragen van de kist de laatst overgeblevene van de burenplichten. Voor ons is van belang dat concentraties van burenplichten vooral optreden in het noordwesten, in het gebied onmiddellijk grenzend aan ons land, dat zich ook op andere kaarten als een gebied

met een sterk traditioneel karakter manifesteert. Des te opvallender is het ontbreken, juist in dit gebied, van de plicht het graf te graven. De schrijfster verklaart dat uit het oorspronkelijke karakter van de nabuurschap, waarin alleen de gezeten boeren (in tegenstelling tot de knechten en arbeiders) plichten hadden. Een onaangenaam werk als het graven van een graf zou juist in een omgeving waarin men aan die tweedeling het langst vasthield, het eerst tegen betaling aan derden zijn opgedragen. Van dergelijke ingenieuze verklaringen, die verwijzen naar de sociale verhoudingen, bevat dit commentaar er (ook door de beperkte waarde van de gegevens) te weinig, maar voor een goed begrip van de nog schaarsere gegevens uit ons eigen land is het onontbeerlijk (227-316, 1 afb., 6 krt.).

In het voorwerk voor de vijf vragenlijsten die door de Duitse Atlas in de jaren dertig verzonden werden, werden ook vragen gesteld over de procentuele verhouding tussen de religieuze groepen in de verschillende gemeenten. In het commentaar bij de kaarten die zij daarvan vervaardigd heeft (NF 47d, 48), vergelijkt *Gerda Grober-Glück* deze opgaven met de verdeling van de grote kerkgenootschappen in 1648 en schetst ze in grote lijnen de sindsdien opgetreden veranderingen. Daarna besteedt ze in een tweede hoofdstuk aandacht aan de verspreiding van de kleinere, onder toevoeging van een aantal detailkaarten. De kaarten zijn in de eerste plaats bedoeld als achtergrondinformatie voor de interpretatie van de andere verspreidingskaarten in de atlas (317-338, 7 krt.).

De *Coccinella septempunctata* (het Nederlandse Onze-lieve-heersbeestje, in het Duits Marienkäfer, Herrgottshühnchen, Kathrinenvögele, Jesuskindchen enz.) spreekt sterk tot de verbeelding van kinderen, zoals blijkt uit kinderriempjes en kinderfantasieën over het lieveheersbeestje als voorteken en als geschenkenbrenger. Die fantasieën trokken al de aandacht van o.a. Grimm en Mannhardt, die er de resten in zochten van mythische voorstellingen. In het kielzog van hun belangstelling werden talloze liedvarianten opgenomen in regionale verzamelingen. En dat was weer aanleiding om aandacht aan de verspreiding van die varianten te besteden (o.a. voor Josef Müller in het klassiek geworden *Kulturströmungen und Kulturprovinzen in den Rheinlanden* (1926)) en voor de redacteurs van de Duitse Volkskunde-atlas om een vraag over die liedjes in hun tweede vragenlijst op te nemen. *Gerda Grober-Glück*, die al eerder over de benamingen van het beestje en over de liedjes publiceerde (in haar in 1938 verschenen dissertatie en in 1970 in het Rhein. Jb. f. Volkskunde) gebruikte de antwoorden op die vraag voor het tekenen van een aantal kaarten (NF 54-56c) en voor het nu gepubliceerde commentaar. Op kaart 54 vindt men de verspreiding van de verschillende typen liedjes, onderverdeeld in 24 thema's, op kaart 55 de verspreiding van de varianten van het meest voorkomende type ('Herrgottstierchen flieg/Dein Vater ist im Krieg/Deine Mutter ist in Pommerland/Pommerland ist abgebrannt/Herrgottstierchen flieg!'), dat zich van de andere onderscheidt door zijn bekendheid in geheel Midden- en Zuid-Duitsland (waarvoor het gebruik in schoolboekjes misschien de verklaring is) en op de kaarten 56a-c de verspreiding van de varianten in de beginregels, die dwars door de liedtypen heenlopen. In het commentaar worden de typen en varianten en hun verspreiding nader gepreciseerd, voorzover dat bij een zo massale hoeveelheid gegevens doenlijk was. De technische prestatie die de schrijfster met het bedwingen van die massaliteit heeft moeten verrichten, maakt op mij de meeste indruk. Dat tussen de vele tientallen verspreidingsgebieden een aantal ook van andere kaarten bekende cultuurlandschappen te vinden zijn, is intrigerend, maar spreekt mij in dit geval minder aan, omdat aanwijzingen over een verband tussen de cultuur van volwassenen en van kinderen en inzicht in het mechanisme van de cultuuroverdracht in de kinderwereld vooralsnog ontbreken (339-410, 1 afb., 6 krt.).

Een soortgelijke opmerking zou ik (*mutatis mutandis*) kunnen maken naar aanleiding

van haar commentaar bij de kaarten 70-72c, waarop de verspreiding van de voortekens bij dood en begrafenis is weergegeven. Ook hier was (ondanks de beknopte vraagstelling) het aantal antwoorden en hun onderlinge variatie zo groot dat de technische prestatie van de ordening vooral bewondering afdwingt. Over de zin van een dergelijke inventarisatie kan men van mening verschillen. De schrijfster zocht die vooral in het inzicht dat men krijgt in de scheppende kracht van de primitieve fantasie wanneer het gaat om een zo ingrijpende gebeurtenis als de dood en ze wijst op een aantal karakteristieke kenmerken van die fantasie, zoals bijvoorbeeld de aantrekkingskracht die afwijkingen van de norm uitoefenen (411-426, 1 afb.).

Behalve op voortekens bij dood en begrafenis richt vraag 170 zich ook op het geloof dat sommige doden proberen levenden met zich mee het graf in te nemen. De voorstellingen die men daarvan heeft, de namen die men aan zulke doden geeft en de maatregelen die men neemt om hen af te weren, worden door Grober-Glück behandeld in het commentaar bij de kaarten 73-76a, b. De belangrijkste vraag die zich daarbij voordoet, is, of de voorstelling van de dode die het graf uitkomt om zich met het bloed van levenden te voeden (de vampier), behalve in de Slavische landen ook in Duitsland bekend is (geweest) en hoe deze zich verhoudt tot de meer passieve voorstelling van de dode die liggend in zijn graf aan zijn gerief komt, een voorstelling die men in de jaren dertig in Duitsland in ieder geval kon aantreffen. Omdat sporen van het eerstgenoemde geloof vrijwel niet in de antwoorden voorkomen, is het voor de beantwoording van deze vragen van belang hoe men de overgrote meerderheid van meer algemene, veel vagere opmerkingen verklaart. Wiegmann heeft in een artikel in het *Zs. f. Volkskunde* (1966) de verspreiding van de afweermaatregelen vergeleken met die van de tijdstippen waarop het begrafenismaal gehouden werd. Hij kwam toen tot de conclusie dat onderscheid gemaakt moet worden tussen een oostelijke (Slavische) voorstelling van een voortleven van de dode in het graf en een westelijke, waarin de dode alleen gevaarlijk is zolang hij (zij) boven de aarde staat. Incidentele verspreiding van de eerste opvatting in het westen verklaarde hij als Slavische invloed. Grober-Glück bestrijdt dat. De opmerkingen in haar materiaal over tekenen die erop duiden dat de dode zoveel levenskracht over heeft dat hij een gevaar voor de levenden is, de woorden waarmee men dat aanduidt en de maatregelen die men neemt om zich daartegen te beschermen, staan naar haar mening een dergelijke tweedeling in de weg. De verspreiding van voorstellingen die Wiegmann aan Slavische invloed toeschrijft, verdraagt zich slecht met een dergelijke invloed. En de historische gegevens over het geloof aan een levenszuigende dode (tot in Engeland toe) weerleggen zijn opvatting eveneens. Zij voelt daarom meer voor de interpretatie van Kyll (in navolging van Von Hentzig) en houdt het op een latente aanwezigheid ten westen van de Elbe van het geloof aan doden die vanuit hun graf de levenden bedreigen. Dat in die redenering de historische gegevens en niet de verspreiding het meest overtuigen, is kenmerkend voor het gebruik van kaarten voor historisch onderzoek. Het onderstreept nog eens de betrouwbare waarde van de inventarisatie van rudimentaire voorstellingen als de onderhavige. (427-456, 3 krt.). - J.J. Voskuil.

Bergh, G.C.J.J. van den (redactie), en E. André de la Porte, C.H. Brinkman, R. Elkerbout, F.X.M. Kok, A.A.M. Kooyman en H. Huiskes. *Staphorst en zijn gerichten. Verslag van een juridisch-antropologisch onderzoek.* Meppel/Amsterdam 1980, Boom. (Publicaties over volksrecht 5). 295 p.; enkele tab.; f 37,50; ISBN 90-6009-445-X.

Een van de centrale vragen van de volkskunde luidt: welke rol spelen tradities in de betrekkingen tussen mensen? Staat men kritisch tegenover tradities, dan zou men de vraag ook als volgt kunnen formuleren: welke rol speelt de manipulatie met zogenaamde tradities

in de sociale verhoudingen? Een dergelijk uitgangspunt is bij het onderzoek van lang niet alle gebruiken op z'n plaats, maar bij volksgerichten, waarbij mensen het slachtoffer worden van tradities, wel. Toch is het ook hier van belang de juiste verhoudingen niet uit het oog te verliezen; in blinde verontwaardiging schiet men zijn doel voorbij. Ook kan men zonder kennis van zaken beter niet meepraten. Een overweging als deze ligt aan dit boek ten grondslag. Naar aanleiding van enkele volksgerichten in Staphorst laaiden in de jaren zestig de emoties in het land hoog op. Tot in de Tweede Kamer werden er vragen over gesteld. Zij trokken ook de aandacht van enkele juristen. Zij vroegen zich af in hoeverre er bij deze gerichten sprake was van rechtshandhaving en in welke verhouding deze gerichten stonden tot de rechtspleging door de officiële justitiële instanties. Om zich daarover een oordeel te kunnen vormen besloten zij naar deze gerichten een onderzoek in te stellen. Waarschijnlijk omdat de gebeurtenissen in Staphorst zo in de belangstelling hadden gestaan, beperkten zij hun onderzoek tot de volksgerichten in deze plaats.

Het onderzoek heeft drie componenten. De groep juristen zocht een (niet-westerse) socioloog aan, die in 1968 en in 1969 bij elkaar gedurende negen maanden in het dorp verbleef. In gerechtelijke archieven, o.a. dat van het kantongerecht in Zwolle, zochten zij naar gegevens over volksgerichten in het verleden en over de criminaliteit in Staphorst in het algemeen; in de leggers van enkele landelijke dagbladen ging men de berichtgeving na over de gerichten in de jaren zestig. En men nam de literatuur over Staphorst door. De resultaten van de deelonderzoeken, verricht door verschillende leden van het team, zijn in dit boek zo goed mogelijk tot een geheel verwerkt. De opbouw van het boek is helder. In de inleiding wordt verslag gedaan van het verloop van het onderzoek. Daarna volgen twee uitgebreide hoofdstukken, waarin allerlei bijzonderheden over Staphorst worden medegedeeld. De spil van het boek vormt de nauwkeurige beschrijving van de drieëntwintig volksgerichten sinds het einde van de negentiende eeuw, die de onderzoekers hebben kunnen achterhalen. Het volgende hoofdstuk bevat een korte analyse van dit materiaal. Dan volgen nog twee op zichzelf staande hoofdstukken over de criminaliteit in Staphorst en de berichtgeving in de pers, een hoofdstuk met juridische beschouwingen en de conclusie.

Zoals uit de ondertitel van het boek blijkt en hierboven al naar voren kwam is de vraagstelling in dit boek allereerst juridisch van aard. Het verrichte onderzoek heeft op deze vraag geen duidelijk antwoord kunnen geven. Het bleek niet mogelijk een maat te vinden om de verhouding tussen volksrecht en strafrecht te bepalen. In de conclusie wordt dit geweten aan het onvoldende doordenken van de vraagstelling. Tevens wordt er daarop gewezen dat verschillende vragen met betrekking tot de volksgerichten niet gesteld of onvoldoende beantwoord werden. Gezien de richting van het onderzoek, de omvang van het bijeengebrachte materiaal en de bescheidenheid waarmee de resultaten worden gepresenteerd heeft het iets ongepasts toch enkele kanttekeningen te maken, vanuit volkskundig gezichtspunt. De auteurs hebben immers geen volkskundige studie willen schrijven. Zij zullen aan de andere kant evenmin de bedoeling hebben gehad dat hun boek aan de volkskunde voorbijgaat. Onderstaande opmerkingen worden gemaakt in het besef dat het boek op oneigenlijke wijze wordt gebruikt.

Een van de eerste dingen die dan opvallen is dat een sociaal-wetenschappelijke of volkskundige probleemstelling in het boek ontbreekt. Dit heeft tot gevolg dat eigenlijk het hele boek, althans voor een lezer met volkskundige belangstelling, in de lucht hangt. Nu is het niet zo dat de schrijvers geen vragen stellen of opmerkingen maken, waarin de lezer een probleemstelling zou kunnen zien. Zij staan echter verspreid in het boek en geven op geen enkele wijze richting aan het betoog. Het sterkst doet zich dit gevoelen in de bladzijden, waarin de gevonden gerichten nader geanalyseerd worden. Zij vormen voor volkskundigen

ongetwijfeld het interessantste deel van het boek (189-197). De schrijver van dit onderdeel stelt eerst een typologie van de gerichten op, waarin hij aangeeft op welke 'overtreding' doorgaans welke traditionele sanctie volgt. Deze bestaan uit een rit op de kar, het slepen van wagens naar het erf van het slachtoffer of het plaatsen van een als schandboog bedoelde 'ereboog'. Vervolgens stelt hij echter vast dat hier van een vaststaand verband geen sprake is en dat zich in de loop van de eeuw niet alleen verschuivingen hebben voorgedaan in de motieven om een gericht te houden, maar ook in de daarbij gekozen sancties. Zo werd b.v. in 1946 voor het laatst een jongen op een kar naar het meisje gebracht, dat van hem zwanger was geworden, en gedwongen met haar te trouwen. In het beruchte volksgericht van 1961 werd eveneens een kar gebruikt, maar nu om een van overspel verdacht paar ten overstaan van een grote menigte 's nachts door het dorp te voeren om hen zo te dwingen hun verhouding te beëindigen. Het plegen van overspel was in dat jaar voor het eerst aanleiding om een volksgericht te houden. De schrijver constateert dat de daarop volgende gerichten, mede ten gevolge van de reacties daarop in het hele land, een ander karakter kregen. Naast het op eigen wijze handhaven van de eigen normen speelde sindsdien ook het verzet tegen de overheid mee, die daar tegen in wilde gaan. Uit het veldonderzoek bleek dat bij de uitvoerders van de gerichten nu ook nogal eens onzekerheid bestond over de te kiezen sanctie. De gesignaleerde veranderingen in aanleiding, vorm en functie van de gerichten hadden de aanleiding moeten zijn tot het opstellen van een probleemstelling, waarin een verband wordt gezocht tussen deze verschuivingen en veranderingen, op welk relevant gebied ook, in Staphorst zelf en in de wijdere samenleving.

Dit is, behalve voor de hieronder te bespreken veranderingen in de jaren zestig, niet gebeurd en dit heeft zijn weerslag gekregen niet alleen op de opzet van het boek als geheel, maar ook op het op het eerste gezicht meest bruikbare onderdeel, de gedetailleerde beschrijvingen van de drieëntwintig gerichten. Deze zijn opgesteld volgens een, voor zover mogelijk, telkens herhaald schema, waarin o.a. aandacht wordt geschonken aan de norm die het slachtoffer van het gericht heeft overtreden, zijn of haar sociale positie, de wijze waarop het besluit een gericht te houden tot stand kwam en de aard van de gekozen sanctie. Gestreefd werd naar een zo objectief mogelijke beschrijving, d.w.z. feiten die betwist werden zijn weggelaten. Het is waar dat door deze strategie de belangen van informanten worden beschermd. Maar op deze wijze ontnemt men het materiaal wel zijn zeggingskracht. Want niet de overeenkomsten, maar veeleer de verschillen in visie op de gebeurtenissen kunnen een aanknopingspunt vormen om verbanden te leggen. Dat er verschillen bestaan in de interpretatie van de normen is bij ieder gericht op z'n minst in één geval duidelijk. Aan de hier verzamelde beschrijvingen kleef nog een ander nadeel. Juist bij de beschrijving van een complex verschijnsel als een volksgericht komt het er op aan zich te realiseren waarvoor men die beschrijving wil gebruiken. Vanuit de ene vraagstelling zal men dit element in zijn beschrijving accentueren, vanuit een ander gezichtspunt zal men het, met even goed recht, juist weglaten en een ander aspect naar voren halen. Dit klemmt des te meer als men weet dat niet in alle gevallen van inbreuk op de normen een volksgericht volgt. 'Het doorgaan van een gericht is afhankelijk van allerlei bijkomende factoren: de 'politieke' situatie in het dorp, de familierelaties, sociale positie, reputatie en reacties van het slachtoffer, enzovoorts' (194). Welaan enkele, maar niet aan alle van de hier genoemde elementen wordt in de beschrijvingen aandacht geschonken. Men zou zich zelfs kunnen afvragen of het niet goed was geweest ook de omstandigheden te achterhalen en te vermelden waaronder een gericht daadwerkelijk achterwege gebleven is. Deze negatieve gegevens kunnen zeker zo belangrijk zijn tot verheldering van het verschijnsel.

De bovenstaande karakteristiek doet het boek niet geheel recht. De schrijvers leggen wel

degelijk verbanden, zij het goeddeels impliciet, tussen de volksgerichten en de maatschappelijke context waarin die plaatsvinden. Het benadrukken van het eigen karakter van de Staphorster samenleving, en dit zeer uitvoerig, neemt daarin de belangrijkste plaats in. Nu krijgt een dergelijke verklaring pas geldigheid indien een vergelijking gemaakt wordt met andere plaatsen. Die is in dit boek achterwege gebleven. Merkwaardig is evenwel dat de auteurs de zwakte van deze benadering niet alleen zelf benadrukken, maar daar ook nog eens, zij het in terloopse opmerkingen, de argumenten voor aandragen. Zo staat op p. 116-117: 'Het normen- en waardenpatroon is in de loop van de laatste eeuw eerder verscherpt dan afgezwakt...' Het 'eigene' van Staphorst is dus geen gegeven, maar het resultaat van een historisch proces. Het lijkt niet onaannemelijk te veronderstellen dat deze ontwikkeling ook van invloed is geweest op het houden van volksgerichten en de veranderingen daarin. Voor dit historisch perspectief zijn de schrijvers goeddeels gevoelloos gebleven. Dit blijkt b.v. uit een laconieke opmerking op p. 125: 'Het is mogelijk dat Staphorst in 1840 minder afwijkend was dan in 1940, of ook dat dezelfde afwijking in 1870 anders werd gepercipieerd dan in 1970'. In een studie als deze zou men dat toch op z'n minst kunnen proberen te onderzoeken of kunnen wijzen op de problemen die men daarbij ontmoet.

Dat de aandacht voor het verleden bij de opzet van het boek toch niet geheel heeft ontbroken blijkt uit de opname van beschrijvingen van volksgerichten die voor de tweede wereldoorlog hebben plaatsgehadt. Dat geen gerichten ouder dan ca. 1885 werden gevonden lag aan de aard van de bronnen. Het archief van het kantongerecht in Zwolle is ongeordend, waardoor het zoeken naar veroordelingen volgend op volksgerichten nagenoeg onbegonnen werk is. Bovendien zijn de vonnissen zo summier dat uit de beschrijvingen zelden op te maken is om welke delicten het gaat. Andere bronnen om gegevens over volksgerichten uit het verleden te achterhalen waren er blijkbaar niet. Na het voorafgaande komt het niet onverwacht dat de beschrijvingen van de wel gevonden gerichten uit de eerste helft van deze eeuw in het boek nauwelijks een rol spelen. Zij worden alleen gebruikt, op zich belangrijk genoeg, om aan te geven dat zich in de loop van deze eeuw verschuivingen hebben voorgedaan in de aanleiding en de vorm van de gerichten. De aandacht van de auteurs blijft voornamelijk beperkt tot de veranderingen in Staphorst in de jaren zestig van deze eeuw.

Terzijde zij hier opgemerkt dat in de archieven wel de dossiers gevonden werden van twaalf processen over trouwbeloften tussen mensen uit Staphorst of het nabijgelegen Rouveen. Ze dateren uit de periode 1661-1808. Als men weet dat in 1810 de mogelijkheid verdween om rechtens de nakoming van trouwbeloften af te dwingen, dan zou men kunnen veronderstellen, zoals is gebeurd, dat de volksgerichten waarin een jongen gedwongen wordt een van hem zwanger meisje te huwen, een voortzetting vormen van een oudere rechtsorde. Een eenduidig antwoord op deze vraag konden de auteurs niet geven. Er zijn overeenkomsten, maar ook verschillen. In de processen verloor het meisje bijna altijd, bij de volksgerichten is het de jongen die aan het kortste eind trekt. Bij deze vraag naar de continuïteit van een volkskundig verschijnsel is wel sprake van een historische vraagstelling, maar de vraag naar de functie en de veranderingen daarin blijft daarbij op de achtergrond. Om deze reden is deze vraag in de volkskunde steeds meer naar de achtergrond verschoven. In het boek heeft deze beschouwing ook slechts het karakter van een excuus.

Een van de vragen die in het boek aan de orde komen, overigens in het gedeelte dat nog aan de beschrijving van de gerichten vooraf gaat luidt: 'in hoeverre zijn volksgerichten een uiting van de hele gemeenschap?' (84). Hoe relevant deze vraag is, mede gelet op de veranderingen in de vorm en de functie van de gerichten, heeft onlangs het artikel van Irene Cieraad laten zien (zie VB 6,2 (1980), 93-127). Onder druk van veranderingen van buitenaf

kregen de sociale tegenstellingen in de na-oorlogse periode in Tietjerk een ander karakter. En dit had zijn weerslag op de inhoud van de kritische teksten, enigermate te vergelijken met volksgerichten, die voor bepaalde mensen rond nieuwjaar langs de openbare weg werden opgehangen. Een voorwaarde voor een analyse vanuit een dergelijk gezichtspunt is dat men een duidelijk beeld heeft van de sociale verhoudingen in een plaats en de veranderingen daarin. Het is een gebrek van dit boek dat de lezer zich hierover uit verspreide en terloopse opmerkingen een beeld moet trachten te vormen. Onder invloed van het verslag van het veldonderzoek heeft dit bovendien overwegend betrekking op de situatie in de jaren zestig.

Die moet men zich ongeveer zo voorstellen. In Staphorst bestaat weliswaar een sterke ideologie van sociale gelijkheid, toch kunnen binnen de bevolking grote boeren, kleine boeren en arbeiders onderscheiden worden. Daarnaast bestaat er, gezien vanuit de godsdienst, een verschil tussen de bevindelijken, het zgn. 'volkje', en degenen die het met de naleving van de godsdienstige normen iets minder zwaar nemen. Een aanwijzing dat beide hiërarchieën samenvallen is te zien in de samenstelling van de kerkeraad. Deze bestaat overwegend uit conservatieve rijke boeren, tegen wie door de arbeiders en kleine boeren met gemengde gevoelens wordt opgezien. Deze groeperingen maakten in de na-oorlogse jaren verschillende ontwikkelingen door. Een aantal kleine boeren moest zijn bedrijf opgeven. De arbeiders, die meer gingen verdienen, stonden naar verhouding meer open voor veranderingen. Mede hierdoor brokkelde de maatschappelijke positie van de bevindelijken in het dorp waarschijnlijk af. In kringen, die hun economische of sociale positie ondergraven zagen, ontstond aan het eind van de jaren vijftig blijkbaar een gevoel van bedreiging en onzekerheid, dat zich uitte in een verzet tegen maatregelen van buitenaf (b.v. tegen de inentingsvoorschriften van het vee en de inventarisatieverplichtingen van het Landbouwschap) en in een versterking van de sociale controle in de plaats zelf. Het is niet zonder betekenis dat tien van de gerichten plaatsvonden in de periode 1959-1967. De gegevens over deze ontwikkelingen, en hun effect op de verschillende bevolkingsgroepen, zijn in dit boek echter schaars en globaal. Daardoor valt de eerder genoemde vraag naar de betrokkenheid van de gemeenschap bij de volksgerichten eigenlijk niet goed te beantwoorden.

Wel bevat het boek enkele bouwstoffen die een uitgangspunt zouden kunnen vormen bij een eventueel volgend onderzoek naar de sociale achtergrond van de volksgerichten in Staphorst. Uit het veldonderzoek kwam als belangrijk resultaat naar voren dat aan de rol van de padjongens (de ongehuwde jongemannen van vijftien tot dertig jaar) bij de volksgerichten slechts een ondergeschikte betekenis moet worden toegekend. Het zijn de volwassenen die vaststellen dat er iets moet gebeuren. Tijdens dit proces van stemmingmakerij en besluitvorming spelen twee kernen een belangrijke rol: de 'roddelcentra', de bijeenkomsten van vrouwen in het huis van drie oudere vrouwen, en de kerkeraad, waarvan de leden door de auteurs worden aangeduid als 'leaders of tradition'. Over de sociale samenstelling van deze groepen vrouwen en over hun eventuele contacten met de kerkeraad wordt verder niets medegedeeld. Aan de padjongens wordt het alleen overgelaten het tijdstip van het gericht en de aard van de sanctie te bepalen; de beslissing van de ouderen stellen zij niet meer ter discussie. De verhoudingen tussen deze groeperingen liggen echter geenszins vast. Daardoor is men gewaarschuwd voor het maken van te snelle gevolgtrekkingen. In 1959 kwam de jongelingschap b.v. in opstand tegen de kerkeraad toen deze bezwaar maakte tegen de duur van huwelijksfeesten. Ook is het niet zo dat de rijken van gerichten gevrijwaard zijn. In 1964 was de 'stief'-heid van de slachtoffers, hun vertoon van standsbesef, mede de aanleiding tot het gericht. Dit is ook een van de weinige gevallen waarin de sociale positie van de slachtoffers duidelijk vermeld wordt in de beschrijving van de afzonderlijke gerichten. Was dit ook in de andere gevallen uitvoeriger gebeurd, dan was het mogelijk

geweest na te gaan in hoeverre sociale tegenstellingen, onbewust of niet genoemd, mede een rol spelen bij het houden van volksgerichten. Nu blijft de lezer op dit belangrijke punt in het ongewisse.

Overziet men het boek als geheel, dan blijft nog de vraag onbeantwoord waarom de reactie op de maatschappelijke processen in de jaren zestig juist in Staphorst uitmondde in het houden van volksgerichten. In een afzonderlijk hoofdstuk werd nagegaan of het gedrag van de bevolking van Staphorst misschien uitzonderlijk afwijkend was, zichtbaar b.v. in een hoog aantal veroordelingen; dit bleek niet het geval. De berichtgeving in de pers zou de geneigdheid om aan deze vorm van normhandhaving vast te houden hebben kunnen versterken. De invloed van deze berichten in Staphorst zelf werd echter niet onderzocht. Na een analyse van de kranteberichten werd door de onderzoekers alleen vastgesteld dat van een hetze tegen het dorp niet gesproken kon worden. Alleen een vergelijkend onderzoek zou over de bovengenoemde vraag uitsluitsel kunnen geven. Daaruit zou misschien naar voren kunnen komen dat elders het verzet tegen de buitenwereld nogal eens gestalte kreeg in het vieren van volksfeesten, b.v. het carnaval. Het is opmerkelijk dat in Staphorst geen openbare feesten gevierd worden. Zelfs de viering van koninginnedag wordt afgewezen omdat daarbij sprake zou zijn van ongewenste persoonsverheerlijking. Het is mogelijk, en de auteurs wijzen hier ook terloops op, dat in Staphorst de volksgerichten dezelfde functie vervullen als openbare feesten elders. En wel als 'symbolische representatie van de eigenheid en ouderdom der traditionele groepscultuur' (277). Maar met deze opmerking is de begrenzing van het boek al overschreden. – J. Helsloot.

Bína, Vladimír. *Over liefde en avontuur. Een sociologische verkenning van consumptie-cultuur.* Diss. VU Amsterdam. Deventer 1981, Van Loghum Slaterus. 200 p.

Bína is tot de bestudering van de consumptielectuur gekomen door de negatieve waardering die alom hiervoor tentoongespreid wordt en vooral door zijn irritatie hierover. Hij beperkt zich tot de zogeheten mannen- en vrouwenlectuur, waarin misdaad en avontuur, resp. liefde hoofdthema zijn en waarvan alleen al in Nederland jaarlijks ca. 50 miljoen ex. worden verkocht. In het eerste hoofdstuk (11–41), waarin deze lectuur als sociaal verschijnsel behandeld wordt, gaat Bína in op de kritiek die van verschillende kanten hierop geleverd wordt. Zo wordt vanuit literaire kringen steeds naar voren gebracht dat dergelijke lectuur slechts surrogaatbevredestiging schenkt voor allerlei onbevredigde behoeften. Dat kan echter ook van belletristie gezegd worden volgens Bína. Anderen vinden weer dat consumptielectuur een slechte invloed op het karakter van de lezer kan hebben. Volgens de auteur is dit nog nooit wetenschappelijk aangetoond. Tenslotte is in de ogen van marxisten deze lectuur een instrument van de heersende klasse in de kapitalistische landen om het onderdrukte volk tevreden te doen zijn met zijn miserabele situatie. Ook onzin, vindt Bína, want in de communistische landen blijkt ook een grote belangstelling te bestaan voor westerse consumptielectuur ook al wordt die niet via de normale kanalen (boekhandel, bibliotheek) gedistribueerd. Dat blijkt uit enkele studies en de waarnemingen van Bína zelf, die een geboren Tsjech is. Een analyse van de totstandkoming van deze lectuur (73–116) laat bovendien zien dat het juist het lezerspubliek zelf is dat inhoud en vorm hiervan in hoge mate bepaalt en dat producenten het verwachtingspatroon van het publiek niet kunnen negeren zonder commerciële zelfmoord te plegen. Consumptielectuur is het resultaat van dit verwachtingspatroon en het winststreven van uitgeverijen. Voor ideologische beïnvloeding in de zin van verandering van normen is in deze business geen ruimte. De uitgevers doen hun best dit verwachtingspatroon van hun publiek te leren kennen en dwingen hun schrijvers hiermee rekening te houden. Naar deze bedrijfstak is in Nederland trouwens vrijwel nog

geen onderzoek verricht wat mogelijk samenhangt met het feit dat ca. 90% van deze lectuur uit vertalingen van in hoofdzaak Duitse en Engelse romans bestaat. Eigen onderzoek heeft Bina verricht naar de lezers van de consumptielectuur. Hiervoor heeft hij in verband met gebrek aan 'mankracht, geld en tijd' (94) geen representatieve steekproef onder de Nederlandse bevolking genomen, maar een keuze gemaakt uit het ledenbestand van een Tilburgse Openbare Leeszaal. Een tweede reden voor het nemen van een aselekte steekproef was dat uit buitenlandse studies bekend is dat 30 à 40% van de bevolking geen belangstelling heeft voor boeken. 830 leden van de Openbare Bibliotheek kregen de vragenlijst toegestuurd, 544 stuurden hem ingevuld terug. Tekst van de vragenlijst en de antwoorden zijn als bijlage opgenomen (183-200). De vragen hadden betrekking op de voorkeur voor bepaalde soorten lectuur (consumptielectuur, belletrie, leerzame lectuur), de redenen waarom men leest, de motieven die de keuze bepalen en de sociale normen van de lezers voorzover die in deze lectuur een rol spelen. Daarbij werd gelet op leeftijd, geslacht en opleiding. Waarom de keus op de Openbare Leeszaal in Tilburg is gevallen, wordt niet nader toegelicht. Bina's onderzoek bevestigt wat uit eerdere onderzoekingen al bekend was: lager opgeleiden hebben een grotere belangstelling voor consumptielectuur dan hoger opgeleiden; lager opgeleiden en ouderen bezitten een meer traditioneel normenpatroon.

In het laatste hoofdstuk (117-152) behandelt Bina inhoud en functie van de consumptieliteratuur aan de hand van 51 in het Nederlands verschenen romans (25 mannen-, 26 vrouwenromans). Uit de inhoud probeert hij het beeld van de sociale werkelijkheid in die romans te reconstrueren. In de mannenlectuur speelt de handeling zich doorgaans af aan de zelfkant van de samenleving. De schurken zijn uit op omverwerping van het heersende maatschappelijke, politieke systeem of op beheersing van de lokale samenleving. Een mensenleven telt voor hen niet. Daartegenover staan de steeds falende organisaties van de officiële maatschappij en de onoverwinnelijke held die alles weer goed maakt. In vrouwenlectuur draait alles om de liefde die stevast als hoogste levensdoel wordt voorgesteld. Complicerende factor is de rivale die uit materiële motieven de partner van de heldin probeert in te palmen. De ware liefde overwint tenslotte en mondt uit in huwelijk en gezin. Wat de functies betreft maakt Bina onderscheid tussen manifeste en latente functies. Manifeste functie van de consumptielectuur is de ontspanning. Deze komt niet voort, zoals vaak wordt gedacht, uit de identificatie van de lezer met de held(in), maar uit het feit dat de onalldaagse problemen en situaties de lezer in staat stellen zijn eigen dagelijkse rol een tijdje te vergeten. De latente functie ziet Bina in de bevestiging van het normenpatroon van de lezer. Erg groot acht hij de invloed van de consumptielectuur hierop niet, in ieder geval kleiner dan die van sociale factoren, van radio en televisie en niet-fictieve informatie. Normveranderingen in de consumptieliteratuur voltrekken zich betrekkelijk langzaam, merkt hij tenslotte op. Hij gaat er niet dieper op in. - A.J. Dekker.

G.A. Bredero's Boertigh, Amoreus, en Aendachtigh Groot Lied-Boeck. De melodieën van Bredero's Lieder verzameld, ingeleid en toegelicht door F.H. Matter. 's-Gravenhage 1979, Tjeenk Willink/Noorduijn [thans Martinus Nijhoff]. 304 p., 11 ill., muz.; f 82,25; ISBN 90-247-2178-4.

In 1975 verscheen in het kader van de herdenkingsuitgave van *De Werken van Gerbrand Adriaensz. Bredero* de teksteditie van het *Lied-Boeck* (LB), waarbij het bovengenoemde het derde deel vormt. (Het tweede deel, dat een studie over bouw en betekenis van het LB zal bevatten, alsmede bredere aantekeningen bij de liederen en gedichten - literair-historische, biografische, stilistische en prosodische - moet nog verschijnen).

Aan moderne tekstuutgaven van het LB heeft het de Breero-minnaars niet ontbroken: G.

Kalff 1890, J.A.N. Knuttel 1929, A.A. van Rijnbach 1944 – de laatste als paperback enige malen herdrukt – waarbij men nog de facsimile-uitgave (naar 1622) van 1968 kan voegen, maar wie Breero-liederen wilde zingen, moest, als hij daartoe al de wegen kende, zich nogal wat moeite getroosten om de melodieën te vinden die passen bij de aangegeven 'wyse', 'stemme' of 'voys'. Het aantal zou trouwens tot slechts enkele beperkt gebleven zijn. Het was daarom een voortreffelijk initiatief van hoofdredacteur G. Stuiveling om een apart deel te wijden aan de melodieën. Hij legde de verzorging daarvan in handen van de musicoloog drs. Fred Matter: de aangewezen man, mag men wel zeggen. Want Matter heeft zich eerst een reeks van jaren bibliografisch, dus ook inhoudelijk, bezig gehouden met de oude geestelijke liedboeken, daarna ook met de wereldlijke, waarbij hij alle Nederlandse bibliotheken heeft 'uitgevlood', waardoor hij het rijke materiaal dat al in het Volksliedarchief lag opgetast, aanzienlijk kon uitbreiden.

Matter had kunnen volstaan met het in moderne notatie overbrengen van de door hem gevonden melodieën, eventueel voorzien van een oriënterend en verantwoording afdlegend inleidinkje. Hij zou daarmee al een zeer waardevolle bijdrage hebben geleverd, te vergelijken met wat drs. Marie Veldhuyzen voor Starters liederen heeft gedaan (1967). Maar hij geeft meer, zeer veel meer.

Het LB bevat 177 liedteksten, d.w.z. gedichten die voorzien zijn van een wijsaanduiding en dus bestemd waren (zijn) om gezongen te worden. 'De voor u liggende uitgave . . . beoogt alle op dit ogenblik bekende melodieën aan het liedboek terug te geven. Dat zijn er 62 (+ 3 ondergeschoven), behorend bij of bruikbaar voor 151 liederen; van 26 is de melodie tot nu toe onvindbaar gebleven . . .'

Matter heeft de 62 + 3 melodieën in facsimile naar de oudste of beste versie afgedrukt, deze aangewezen in moderne notatie, getransponeerd naar de middenstem, overgebracht, aangegeven voor welk(e) ander(e) lied(eren) Bredero dezelfde melodie aanwendde, en iedere melodie voorzien van een, meestal uitvoerig, commentaar, waarin van alles aan de orde komt: de herkomst, de aard van de melodie, de vindplaatsen in andere 16e- tot 18e-eeuwse liedboeken, enz., dit alles doorspekt met kostelijke opmerkingen. Ik moet me bedwingen om het slechts bij één voorbeeld te laten. Boven het lied: 'U vraegh ontfaen, gesien, bedacht' (ed. Stuiveling, 285) staat: *Stemme: vanden xxiii. Psalm*, waarmee is bedoeld ps. 24 van het Hugenoten- (Geneefse) psalter. Matter merkt hierbij op (129): 'Bredero is één van de weinigen van zijn tijd die zich ervan bedient (t.w. van Geneefse psalmmelodieën - L.) en vrijwel de enige die dat doet met een niet-geestelijke tekst, (het Geuzenliedboek was hem daar overigens al in voorgegaan - L.) zoals hij ook zou doen met de psalmen 5 en 23 . . . Dat bewijst weliswaar niets, suggereert hoogstens dat Bredero niet behoort tot degenen die aan de psalmmelodieën een sacraal aspect toekennen, maar ze in de eerste plaats beoordeelt naar hun muzikale waarde en bruikbaarheid. En als hij daarmee tekort deed aan de 'poids et majesté' die volgens Calvijn het goede kerklied, en zeker ook deze melodie, kenmerken, dan zal hij daar toch niet van wakker hebben gelegen'.

De *Inleiding* (9-44) staat ook vol van pittige, vaak geestige en vooral wijze uitspraken. Deze Inleiding stelt een aantal zaken aan de orde: het Amsterdamse muziekleven in Bredero's tijd, de muziekbeoefening in huiselijke kring, de activiteiten van drukkers-uitgevers van liedboeken, (die vooral mikten op een jong, kooplustig publiek), de verhouding tussen melodie en tekst (zeer instructief!), tussen Nederlandse en buitenlandse melodieën. Hieruit, en uit de commentaren bij de liederen, blijkt hoezeer de auteur de moeilijke materie beheerst, de problemen kent, er soms mee worstelt, soms ermee speelt.

Het boek besluit met een indrukwekkende bibliografie (254-280), de verklaring van een aantal musicologische termen en een alfabetisch register van liederen (volgens beginregels), wijsaanduidingen en overige melodienamen.

Tot slot een enkele kleine opmerking. Het boek is vrij van storende drukfouten, echter is op blz. 12 in het midden, een woordje uitgevallen: en trad hij op clavecinist, moet zijn: als clavecinist. Niet voor ieder zal duidelijk zijn wat in noot 2 op blz. 21 staat: '... mede ingegeven door een veel voorkomende fout in D.F. Scheurleers *Nederlandsche Liedboeken* (1908, p. 144, 2)'. Die fout is dat Scheurleer bij Bredero's LB een M. plaatst, hetgeen aanduidt dat er muzieknotatie in voorkomt, wat niet het geval is. Overigens moet het jaartal van Scheurleers *Nederlandsche Liedboeken* niet zijn 1908, maar 1912. In de bibliografie komt op blz. 274 dezelfde onjuistheid voor. Matter verwijst voor de volledige liedteksten – onder de muziek staat alleen de eerste strofe afgedrukt – naar de ed.-Stuiveling, hetgeen voor de hand ligt. Wie alleen over de ed.-Van Rijnbach beschikt, de meest verbreide, kan echter aan de hand van diens register zonder veel moeite de begeerde tekst vinden.

Conclusie: Matter heeft een voortreffelijk stuk werk geleverd, een dissertatie een doctoraat in de muzikwetenschap waardig, en een model voor allen die in de toekomst een oud liedboek gaan uitgeven. – S.J. Lenselink.

Bringemeier, Martha. *Ein Modejournalist erlebt die französische Revolution.* Münster 1981, F. Coppenrath Verlag. (Rhein.-westf. Zs. f. Volksk. Beiheft 2). 22 afb.; ISBN 3-88547-156-6.

Bron van Bringemeiers onderzoek en hoofdbestanddeel van het boek (73–250) vormen de berichten van een modejournalist die in de periode 1786–1793 in Parijs optrad als correspondent van het destijds in Weimar uitgegeven maandblad *Journal des Luxus und der Moden*. Niet alleen de mode maar ook de politieke gebeurtenissen en zijn kritiek daarop spelen in de berichtgeving een rol, hetgeen deze tot interessante lectuur maakt. De gegevens op het gebied van kleding werden door Bringemeier benut om de veranderingen in de Westeuropese mentaliteitsstructuur tijdens de Verlichting en de wereldwijde gevolgen daarvan te verduidelijken. Zij laat zien hoe al vóór het uitbreken van de Franse Revolutie de invloed van Romantiek en Classicisme op de kleding merkbaar was, hoe de op modegebied voor West-Europa toonaangevende positie van het Franse hof tanende was omdat men in die kringen star vasthield aan traditionele kleding, hoe de revolutie zelf, en het afschaffen van monarchie en godsdienst in die tijd, invloed hadden op mode, kleding en kleding-industrie, en tenslotte waarom en wanneer de Westeuropese volkskunde ontstaat, waarbij zij haar oude (Nd. Zs. f. Vk. 1930, 205), dikwijls herhaalde, maar aangevochten standpunt, dat klederdracht en volkscultuur in het algemeen slechts kunnen gedijen binnen een door religie gedomineerde maatschappij, nog eens benadrukt. – M.v.D.

Carnaval: Niet van gisteren...! Zes voordrachten. 's-Hertogenbosch 1981, Noordbrabants Genootschap. 87 p.

Dit boekje bevat de tekst van vier lezingen gehouden op het symposium *Carnaval: Niet van gisteren...!* op 30 en 31 januari 1981 van het Noordbrabants Genootschap in samenwerking met de Oeteldonksche Club 1882. Toegevoegd zijn een artikel van Th. Fransen (66–83) en de samenvatting van een tijdens het symposium gehouden workshop door Pieter Anton van Gennip (84–87). De eerste lezing, van Th. Fransen, bevat een opsomming van carnavalachtige feesten in de afgelopen 4.000 jaar (1–19). A. Zijderveld beschouwt het carnaval als 'tovertuin' waar de mens van de moderne onttoverde wereld enige compensatie vindt (20–26). J. Helsloot constateert op grond van een in 1977–1978 uitgezonden vragenlijst van het P.J. Meertens-Instituut dat het carnaval zich na 1945 geleidelijk van het zuiden naar het noorden en van het oosten naar het westen heeft

uitgebreid. Als belangrijkste verspreidingsfactoren beschouwt hij de veranderende houding van overheid en (rooms-katholieke) kerk tegenover het carnaval en het proces van schaalvergroting. De in het begin van deze eeuw veelal afwijzende houding van de overheid verandert onder invloed van de goede organisatie en interne discipline die de carnavalsverenigingen tentoonspreiden. Subsidie en sleuteloverdracht kenmerken de nieuwe relatie. Ook de rooms-katholieke kerk stelt zich na 1945 steeds vriendelijker op, wat Helsloot voor de periode tot ca. 1960 in verband brengt met het streven naar behoud van de specifieke katholieke cultuur. De schaalvergroting na WO II tenslotte heeft in de gemeenschappen geleid tot een sociaal vacuüm dat door de carnavalsfilosofie en de carnavalsverenigingen is opgevuld (27-55). Jan Naaijens filosofeert over het 'Bourgondische' karakter van het Brabantse carnaval (56-65), Th. Fransen noemt een aantal mogelijke functies van het carnaval en komt na analyse van 600 in Venlo rondgezonden vragenlijsten tot de conclusie dat mannen en vrouwen procentueel ongeveer gelijk meedoen aan de carnavalviering, de jongeren procentueel oververtegenwoordigd zijn en de ouderen uitwijken naar het voorseizoen (66-83) en Pieter Anton van Gennip waarschuwt voor de vervlakkende invloed van omroep en nationale grappenmakers op het carnavalslied en stelt dat dit hartelijkheid en levenswijsheid moet bevatten en stilistisch goed in elkaar moet zitten (84-87). - A.J. Dekker.

Dundes, Alan and Claudia A. Stibbe. *The art of mixing metaphors. A folkloristic interpretation of the Netherlandish Proverbs by Pieter Bruegel the Elder.* Helsinki 1981, Academia Scientiarum Fennica. (FF Communications 230). 71 p.; ISBN 951-41-0424-2.

Op het Spreekwoordenschilderij van Bruegel (1559) hebben de auteurs 116 spreekwoorden, waarvan 24 niet eerder ontdekte, geïdentificeerd. Naast het geven van de betekenis wordt verwezen naar literatuur over de betreffende spreekwoorden. - J.J.S.

Folklore on two continents. Essays in honor of Linda Dégh. Edited by Nikolai Burlakoff e.a. Bloomington 1980, Trickster Press. 388 p.; f 50,-.

Deze feestbundel bevat 45 artikelen over in hoofdzaak volksverhalen, aangevuld met een kritische bibliografie van het werk van Linda Dégh. Max Lüthi noemt een reeks voorbeelden van herhaling en anticipatie in voornamelijk sprookjes. Beide verschijnselen, die in het dagelijks leven hun basis hebben, stellen verteller en toehoorders in staat te leren van ervaringen en te anticiperen op toekomstige gebeurtenissen (3-13). W.F.H. Nicolaisen laat zien dat in het sprookje verschillende ruimtes voorkomen: de vertrouwde omgeving, de buitenwereld en een boven- en benedenwereld (14-18). Elizabeth Tucker onderzoekt de ruimte in verhalen van 8-11-jarige meisjes. De tegenstelling tussen het veilige thuis en de gevaarlijke omgeving speelt daarin een grote rol. Het gevaar komt van zolder, kelder, badkamer en buitenwereld (19-25). Bruce A. Rosenberg heeft wat aanvullende kritiek op W. Labov, vooral op diens idee dat de in de eerste persoon vertelde verhalen over persoonlijke ervaringen i.h.a. helderder zouden zijn dan verhalen in de derde persoon over andermans ervaringen (26-32). Daniel Crowley bekijkt de (geringe) esthetische kwaliteiten van twee verhalen van twee doorsnevertellers op Haïti (33-39). Kay F. Stone onderzoekt hoe Walt Disney de drie sprookjes Sneeuwwitje, Assepoester en Doornroosje in zijn verfilming heeft aangepast aan de smaak van het Amerikaanse publiek. De heldinnen zijn romantische teenagers, de prinsen gewone jongens, de rol van de magie is gering en de plot is veranderd in een liefdesgeschiedenis (40-48). Sylvia Grider toont aan dat de Amerikaanse versies van AT 366 (de dode eist zijn gestolen lever of zijn been terug) meestal sagen of

anti-sagen zijn en geen sprookjes zoals een argeloos persoon misschien zou kunnen denken (49–56). In Bergen (Noorwegen) heeft *Reimund Kvideland* in 1969–1978 enkele duizenden gegevens over dood en sex genoteerd onder schoolkinderen van 10–12 jaar. Aangezien het in onze maatschappij moeilijk is om over de dood te praten, proberen kinderen via verhalen de dood in hun wereldbeeld te integreren. Er zijn een twintigtal verhaaltypen onder hen aangetroffen over diverse aspecten van de dood (59–64). *Leea Virtanen* leidt uit empirisch onderzoek af dat de verhalen over bovennatuurlijke verschijnselen niet allemaal in gelijke mate door vertellers en toehoorders serieus genomen worden (65–70). *William F. Hansen* identificeert een onvolledig Grieks verhaal uit de tweede eeuw voor Christus als de oudste versie van Amor en Psyche (AT 425) (71–77). *Katharine M. Briggs* geeft een reeks voorbeelden van arbeidzame huisgeesten die na beloning of plagerij geen werk meer verrichten (78–85). *Felix J. Oinas* noemt enkele Finse magische gebruiken in verband met zeldzaam voorkomende dubbele vruchten (86–92). *Carl-Herman Tillhagen* somt een aantal geloofsopvattingen op in verband met vogels. Deze berusten op het feit dat in de oude mythologieën vogels als goden werden beschouwd, aldus Tillhagen (93–103). *Ilhan Başgöz* toont aan dat het natuurlijk gedrag van padden en kikvorsen in verband met regen de basis gevormd moet hebben voor rituelen met deze dieren om het te laten regenen (104–111). *Wayland D. Hand* vermeldt een reeks schatsagen waarin Joseph Smith, de profeet van de mormonen, voorkomt (112–119). *D.K. Wilgus* bespreekt de Amerikaanse varianten van het lied van de opgehangen vioolspeeler (120–138). Volgens *Klaus Roth* bestaat er een zekere cultureel bepaalde samenhang tussen genre en stof. Zo worden bij voorbeeld bepaalde thema's in Engeland en Skandinavië bij voorkeur als balladen, op het Europese vasteland als verhaal overgeleverd (141–149). *Juha Y. Pentikäinen* wijst nog eens op het belang van autobiografisch materiaal, zoals van zijn zegspersoon Marina Takalo, om te weten te komen hoe mensen hun eigen cultuur ordenen en waarderen (150–159). *Sandra K.D. Stahl* heeft aan 50 personen 10 fabels met weglating van hun moraal voorgelegd en hen vervolgens gevraagd naar de strekking ervan. De interpretaties bleken vaak te verschillen (160–168). *John H. McDowell* constateert dat in raadsels van kinderen vertrouwde zaken zoals huisdieren centraal staan, terwijl in griezelverhalen juist onbekende, in het wild levende dieren voorkomen (169–174). *Vilmos Voigt* zegt iets over de betekenisverschuiving van het Hongaarse woord 'mese' van raadsel naar verhaal (175–179). Het veelvuldig gebruik van spreekwoorden in krante-artikelen verklaart *Maja Bošković-Stulli* uit hun normatieve karakter (180–186). *Bengt af Klintberg* gaat na wat er bekend is over 'doodles', raadsels in de vorm van tekeningen. Deze zijn door een boekje van Roger Price uit 1953 erg populair geworden en hebben de rebussen voor een groot deel verdrongen. Dit verklaart hij uit het toegenomen levenstempo en het grotere aanbod van gemakkelijkheden waardoor men minder tijd wenst te spenderen aan het oplossen van tijdrovende raadsels (187–201). *Lutz Röhrich* laat zien dat de draak in heden en verleden als belichaming van menselijke problemen functioneert (205–209). Volgens *Alan Dundes* blijft de volkskunde een tweederangs wetenschap zolang ze zich beperkt tot verzamelen en classificeren en niet naar de betekenis van het materiaal vraagt. Hoe het wel moet demonstreert hij met een anaal-erotische interpretatie van het verhaal over de 'kushmaker' (210–216). *W. Edson Richmond* wijst op de verschillen tussen trollen in Noorse verhalen en balladen (217–222). *Rainer Wehse* schetst de functie van de erotische metaforen in humoristische balladen. Het interessante wordt er door bedekt, het publiek wordt begerig het naadje van de kous te weten, terwijl alle betrokkenen zich desgewenst van de domme kunnen houden (223–232). *Ruth M. Stone* schrijft over muziek in Liberia (233–241). *Venetia Newall* brengt de voorstelling van de hondkoppige St. Christophorus in verband met bepaalde ziektes die de

mens het uiterlijk van een hond geven (242–249). *Ina-Maria Greverus* maakt onderscheid tussen nationale en regionale klederdracht enerzijds, en folkloristische kleding die uit elementen van vreemde culturen bestaat anderzijds. De folkloristische kleding waardeert zij als een vorm van cultureel pluralisme die de mogelijkheid biedt van individuele vormgeving (250–259). Naar de mening van *Michael Owen Jones* heeft de mens ook bij het verrichten van eenvoudig werk behoefte aan esthetische vormgeving, spel en creativiteit. Waar die behoefte geen kans heeft op bevrediging ontstaat onvrede over het werk met alle gevolgen vandien. Hij noemt enkele initiatieven van arbeiders aan de lopende band, die hun werk anders ingericht hebben waardoor hun creativiteit meer tot zijn recht kon komen (260–269). Volgens *Hermann Bausinger* weerspiegelen de verhalen over muizen in coca cola-flesjes het wantrouwen van de consument tegenover industriële producten, producenten en de hele moderne maatschappij (273–279). *Lauri Honko* beschrijft de verschillende manieren waarop verhalen zich aan een nieuwe fysisch-geografische omgeving aanpassen (280–285). *Vivian Labrie* pleit voor meer onderzoek naar de wijze waarop vertellers verhalen onthouden (286–292). *Mihály Hoppál* denkt dat het geheugen primair de grotere structurele delen van een verhaal onthoudt (293–299). *Gary Alan Fine* meent dat communicatiekanalen minder scherp gestructureerd zijn dan Dégh en Vázsonyi aannemen en heeft kritiek op hun idee dat verhaalggenres zich verspreiden via personen die een zekere verwantschap met elkaar vertonen wat betreft hun houding tegenover verhalen. (300–309). *Donald Ward* meent dat het verhaalmotief van de terugkerende gestorven minnaar berust op overeenkomstige ervaringen in de werkelijkheid (310–317). *W.K. McNeil* beschrijft leven en werk van de Amerikaanse volkskundige James Athearn Jones (321–327). *Lee Haring* beschrijft het gemis aan persoonlijke verhoudingen in Amerikaanse steden en de neerslag hiervan in griezelverhalen (328–333). *Gun Herranen* verklaart de angst van de Zweeds sprekende minderheid in Finland, zoals die spreekt uit een verzameling tussen 1880 en 1919 opgetekende sagen, als een gevolg van de pogingen van het Russische Keizerrijk in die periode om Finland te russificeren (334–338). *Larry Danielson* constateert dat onder Zweedse immigranten in Amerika in de vorige eeuw, mannen en vrouwen een verschillende rol spelen in de cultuuroverdracht. De vrouwen van de eerste generatie hadden weinig contact met hun omgeving en droegen hun Zweedse cultuur het intensiefst over aan hun dochters die ook weer minder dan de jongens in contact kwamen met de nieuwe Amerikaanse cultuur (339–347). *Tekla Dömötör* vertelt over haar ervaringen met een Hongaarse kruidendokter (348–353) en *James P. Leary* doet hetzelfde met een Amerikaanse verteller (354–362). *Károly Gaál* vertelt hoe hij door veldwerk in Burgenland (Oostenrijk) in de jaren '60 tot de ontdekking is gekomen dat de sociale positie en de levenservaringen van verteller en toehoorders van grote invloed zijn op inhoud en vorm van sprookjesteksten (363–371). *Agnes Kovács* tenslotte richt de aandacht op de biologie van de verhalen en laat aan de hand van het repertoire van een Hongaarse vertelster zien dat verschillen in publiek en vertelgelegenheden invloed hebben op het repertoire en de verhalen zelf (372–381). – A.J. Dekker.

Folklorismus. Vorträge der I. Internationalen Arbeitstagung des Vereins 'Volkskultur um den Neusiedlersee' im Neusiedl/See 1978, hrsg. v. Edith Hörandner [und] Hans Lunzer. Neusiedl/See 1982, Verein 'Volkskultur um den Neusiedlersee' – Verein für regionale Volkskunde und internationale Fachkontakte, Postfach 7, A-7151 Wallern im Burgenland. 290 p.

In 1962 wees Hans Moser in een artikel in het Zeitschrift für Volkskunde op de toenemende exploitatie van elementen uit de volkscultuur ten behoeve van het vreemde-

lingenverkeer en de toeristenindustrie, een verschijnsel waaraan tot op dat ogenblik nog weinig aandacht was besteed. Hij gaf het de naam 'folklorisme' en uit zijn artikel spreekt enige zorg voor de gevolgen die deze ontwikkeling kan hebben voor wat hij als de echte volkscultuur beschouwt. Dat is voor hem aanleiding om de lezers van het tijdschrift op het hart te drukken deze ontwikkeling nauwlettend te volgen. Het belang van het artikel ligt echter, meer dan in deze bezorgdheid, in de voorbeelden die hij geeft van het cultiveren en 'vertonen' van tradities in het verleden, zij het dan niet met commerciële doeleinden. Hij noemt dat ook 'folklorisme'. Daarmee stelde hij impliciet het probleem wat echt en wat onecht is, een probleem dat in latere bijdragen van Bausinger en Köstlin als onwezenlijk terzijde werd geschoven ten behoeve van een volwaardige behandeling van het folklorisme als verschijnsel en vooral van zijn functie in de samenleving. Bij deze discussie knoopt het initiatief van de Neusiedler vereniging voor volkscultuur aan met de bedoeling haar opnieuw op gang te brengen. Uit de inleiding van Hans Lunzer blijkt dat de Neusiedler vereniging zich ten doel stelt het onderzoek naar en het cultiveren van tradities te bevorderen (7-8). *Edith Hörandner* schetst in grote lijnen de gedachtengang van Moser, Bausinger en Köstlin (9-15). *Ulrich Bentzien* wil onderscheid maken tussen het exploiteren en het cultiveren van tradities. Het eerste ziet men in de kapitalistische landen. Het geschiedt gewoonlijk met commerciële motieven, gebruikmakend van bij de massa levende nostalgische behoeften. Het tweede is een wezenlijk onderdeel van de cultuurpolitiek van de DDR (en andere Oostblok-landen). Het dient om het eigen aandeel van de werkende mens in de cultuur te vergroten en richt zich daarom op de hoogste waarden in de gemeenschap: klassebewustzijn, nationaal (of regionaal) zelfbewustzijn, gevoel voor tradities en voor schoonheid, en dat alles dan weer in het kader van een marxistisch-leninistische levensbeschouwing. In deze cultuurpolitiek past ook de taalpolitiek in de DDR, al bestond er ook voor 1945 natuurlijk al belangstelling voor het eigen dialect. Het verschil tussen toen en nu is echter (nog steeds volgens B.) dat die belangstelling *toen* de burgerlijke, reactionaire krachten diende, terwijl ze *nu* het klassebewustzijn versterkt. Overigens vraagt hij zich af, of de dialecten daardoor gered kunnen worden, aangezien een taalsysteem zich (in tegenstelling tot tradities) niet voor reproductie leent. Afgezien van deze laatste enormiteit (als of tradities *wel* reproduceerbaar zijn) is zijn uiteenzetting leerzaam, in zoverre uit zijn voorbeelden blijkt dat de dialectsprekers die in 1945 aan de macht kwamen, pas belangstelling voor hun dialect kregen toen ze het hadden afgeleerd, en in zoverre de lezer (ongetwijfeld onbedoeld) herinnerd wordt aan de overeenkomst tussen de exploitatie van de nostalgische en nationalistische behoeften van de massa in de nationaal-socialistische en in de marxistisch-leninistische cultuurpolitiek (17-42). *Marietta Boross* vertelt over de ontwikkeling van het boerenhuis in Noordwest-Hongarije (43-53). De bijdrage van *Nils-Arvid Bringéus* bevat een verhulde kritiek op die van Bentzien. Hij stelt de cultuur van de hippies tegenover het cultiveren van tradities in de Oostblok-landen en herkent in de eerste vooral ideële, in de tweede commerciële motieven. Belangrijker vindt hij echter het protest tegen de huidige maatschappij dat in de pogingen om het verleden te bewaren of de herinnering aan het verleden met behulp van (quasi-) antieke voorwerpen, gebruiken en technieken levend te houden, doorklinkt. Men mag ze daarom ook niet geïsoleerd beschouwen, maar moet ze bezien in hun maatschappelijk kader (55-72). *Alan Gailey* geeft een groot aantal onthullende voorbeelden uit Ierland en Schotland van kunstmatig in stand gehouden of zelfs kunstmatig gevormde tradities, en van de vervormingen die daarin optreden om ze aan te passen aan de behoefte. Die behoeften kunnen van politieke, commerciële of psychische aard zijn. Hij pleit ervoor om het onderzoek naar dit soort verschijnselen als een volwaardig onderdeel van de volkskunde te beschouwen (73-103).

Stefanos D. Imellos stelt zich veel minder afstandelijk op dan Gailey en Bringéus. Hij constateert dat het cultiveren van tradities in Griekenland een betrekkelijk recent verschijnsel is, waarvan de oorzaken behalve in de industrialisatie en de verstedelijking gezocht moeten worden in de oorlogen die het Griekse platteland in deze eeuw ontwricht hebben. Hij geeft een aantal voorbeelden van pogingen om oude gebruiken (in het bijzonder op het gebied van muziek en dans) weer in het leven te roepen en stelt vast dat men ze vooral op het platteland en in het bijzonder onder de anderhalf miljoen vluchtelingen aantreft, en dat behalve politieke en psychische motieven ook het toerisme op de ontwikkeling van grote invloed is geweest. Hij betreurt dat niet, maar uit zijn woorden klinkt wel zorg over de betrouwbaarheid van de reconstructies. Hoewel hij hier een taak ziet voor de volkskundige, beseft hij tegelijk dat die taak hopeloos is, maar alleen door haar omvang en niet (wat men zou verwachten) omdat achter deze reconstructies nu eenmaal geheel andere motieven zitten dan achter de verschijnselen die tot voorbeeld dienen (105–127). *Konrad Köstlin* ziet in een nodeloos ingewikkeld betoog geen wezenlijk verschil tussen het vasthouden aan en het cultiveren van tradities. In beide gevallen tracht men houvast te krijgen in een werkelijkheid die geen zekerheden geeft. Om dat houvast te krijgen, worden het verleden en de gemeenschap gestileerd, wat niet inhoudt dat degenen die in die stiling zekerheid vinden ook de dupe zijn, zoals wel gesuggereerd wordt. Veeleer is het zo dat de (gestileerde) vlucht uit de werkelijkheid een wezenlijk bestanddeel van onze cultuur is. Ze is een spel dat de werkelijkheid dragelijk moet maken, zelfs als die werkelijkheid objectief gezien niet zo ondragelijk is. Er is dan ook naar zijn mening alle reden om haar ernstig te nemen (129–147). *Franz C. Lipp* meent dat er in onze cultuur een ontwikkeling heeft plaats gevonden van naïeve, argeloze tradities naar gecultiveerde tradities. Zolang ze wortelen in een gemeenschap wil hij niet van folklorisme spreken. Dat wordt het pas wanneer derden zich er meester van maken. Gebeurt dit op een verantwoorde manier, dan heeft hij geen bezwaar. Hij kan zich zelfs voorstellen dat op deze wijze tradities gemaakt worden die die benaming na enige tijd ten volle verdienen. Negatief denkt hij alleen over het op een goedkope, kitscherige manier misbruik maken van tradities voor commerciële doeleinden. De overgangen tussen een en ander zijn vloeiend (149–165). *Max Matter* waarschuwt voor het gebruik van het begrip folklorisme omdat het uitgaat van een (romantisch) onderscheid tussen echte en onechte tradities en de vraag naar de functie (die alleen van belang is) naar de achtergrond schuift. Het doet voor hem ook weinig ter zake of men te maken heeft met het cultiveren van tradities naar het voorbeeld van andere, of met geheel nieuwe tradities met gebruikmaken van elementen daaruit. Als voorbeeld van deze laatste geeft hij een recent ontstaan schaapherdersfeest in Wallis. Een analyse van zijn geschiedenis laat zien welke (sociale en economische) motieven achter dit feest schuilgaan en welke veranderingen daarin in de korte tijd van zijn bestaan al hebben plaatsgevonden. Als voorbeeld van het cultiveren van tradities geeft hij het vasthouden aan religieuze (katholieke) gebruiken door de bewoners van het Löttschental om hun identiteit te bewaren tegenover de meer welvarende streken in Zwitserland (167–189). *Trefor Owen* analyseert de economische achtergrond van het optreden van bruiloftsnodigers in de negentiende eeuw in het zuidwesten van Wales, aan de hand van beschrijvingen, bewaard gebleven documenten en rekeningen. Hij stelt vast dat het geld dat deze nodigers ophaalden het karakter had van een renteloos voorschot, waardoor jonge mensen sneller konden huwen dan wanneer ze hadden moeten sparen. De verplichtingen die ze daarmee op zich namen voor de toekomst (een gift bij volgende bruiloften) werkten op den duur echter in hun nadeel. Het gebruik is als tegenhanger te beschouwen van het systeem van de bruidsgift onder de beter gesitueerde boeren. Zijn analyse lijkt me van belang voor een herwaardering van soortgelijke gebruiken in het oosten

van ons land (191–211). *Svetozár Švehlák* geeft een overzicht van de officiële bemoeienissen met de volkscultuur in Slowakije (213–222). *Ulrich Tolksdorf* stelt in een rommelig betoog de sociale en psychische functie van gewoonten centraal, in dit geval met voorbeelden uit het gebied van de voeding. Hij constateert een grote behoefte aan het van huis uit vertrouwde voedsel (in de eerste plaats bij emigranten, maar ook meer in het algemeen). Daarnaast ziet men echter een toegenomen belangstelling voor de vreemde en (sinds een jaar of tien) voor 'grootmoeders' keuken, terwijl er ook nog een internationale keuken zonder duidelijke regionale kenmerken bestaat (de 'patates-frites cultuur' enz.). Een en ander is alleen vanuit de sociaal-culturele situatie te begrijpen. Daarbij zal men onderscheid moeten maken tussen de voeding binnenshuis en buitenshuis. De eerste had van oudsher het meest behoudende karakter. Ze bevredigde de behoefte aan geborgenheid. De tweede diende de communicatie. In het cultiveren van regionale gewoonten in de voeding buitenshuis ziet hij een verschuiving van het zwaartepunt in de bevrediging van de behoeften aan geborgenheid en identiteit (223–253). *Hans Trümpy* vindt dat we onderscheid moeten maken tussen het gebruik van tradities voor commerciële doeleinden, het tonen van tradities buiten hun eigenlijke context en het cultiveren van tradities met de bedoeling om ze te behouden. Van de twee laatste motieven geeft hij enkele Zwitserse voorbeelden (255–268). *Ofelia Văduva* herinnert er nog eens aan dat alles met alles samenhangt en geeft om dat te verduidelijken een overzicht van de raakpunten tussen de voeding en alle andere denkbare sectoren van de cultuur, overigens zonder ook maar één oorspronkelijke gedachte te produceren (269–287).

Het zal de lezer van het bovenstaande overzicht niet zijn ontgaan dat bij alle verscheidenheid van gezichtspunten een sociaal-critische benadering ontbreekt. Een goed voorbeeld daarvan is de in 1973 verschenen studie over de Hessentag (vgl. VB 2 (1976), 44–47). De reden voor dit ontbreken zal wel zijn, dat het kader waarbinnen de lezingen werden gehouden daarvoor weinig ruimte bood. Toch zou een dergelijke benadering verhelderend hebben kunnen zijn, te meer daar er juist de laatste tijd een toegenomen neiging tot het cultiveren van tradities valt te bespeuren. Wanneer men dat in verband brengt met de economische depressie, dan ligt het voor de hand een vergelijking met de jaren dertig te trekken. De overeenkomsten zijn vaak frappant en (als men wil) zelfs beangstigend. Beziet men de belangstelling voor tradities in dat licht, dan krijgen ze het karakter van een sorteermachine. De eerste grove selectie uit de samenleving is er gevoelig voor. De tweede kleinere zet zich in voor het behoud ervan. De derde (fijnste) selectie slaat iedereen die niet meedoet de hersens in. Een bijdrage die op dit toch zeer interessante aspect van folklorismen wijst, heb ik node gemist. – J.J. Voskuil.

Food in perspective. Proceedings of the third international conference on ethnological food research, Cardiff, Wales, 1977. Uitgeg. door Alexander Fenton en Trefor M. Owen. Edinburgh 1981, John Donald Publishers Ltd. XIV, 425 p., ill.; f125,-; ISBN 0-85976-044-8.

Deze bundel bevat 33 artikelen uit veertien verschillende landen die geschreven zijn voor het derde internationale congres over etnologisch voedingsonderzoek, dat in 1977 in Wales is gehouden. De bundel is alfabetisch op naam van de schrijvers geordend, waarschijnlijk mede omdat een min of meer thematische indeling van deze studies onmogelijk moet zijn gebleken.

Jay Anderson wijst erop dat etnologen bij de oplossing van het wereldvoedselprobleem een belangrijke taak kunnen vervullen door onder andere goede informatie over andere voedingswijzen te verschaffen, zowel aan het gewone publiek als aan regeringen. Zelf is ze nauw betrokken bij de totstandkoming van een nieuw openlucht museum in de Verenigde Staten, waar bezoekers historische en toekomstige oplossingen van voedselproblemen

kunnen zien in historische boerderijen van omstreeks 1840 en van omstreeks 1900 en in twee futuristisch ingerichte boerderijen, waarvan er één groot- en één kleinschalig is opgezet (1-7). *Mahadev L. Apte en Judit Katona-Apte* hebben uit verscheidene mythen de betekenis van het voedsel geanalyseerd in het religieuze leven van Hindoestanen in een Indiase staat (9-22; schema). *Margaret Louise Arnott* bespreekt vorm, populariteit, bereidingswijze en commercialisering van een lokale gebaksoort uit Philadelphia en gaat de Europese herkomst ervan na (23-30; 2 ill.). *Nils-Arvid Bringéus* (31-55; 1 krt.) geeft een Engelse vertaling van een eerder gepubliceerd artikel over benamingen en betekenis van de laatste hap in Zweden (vgl. VB 3, 2 (1977), 108). *Caomhin Ó Danachair* bespreekt de huishoudelijke broodbereiding zoals deze tot voor kort nog op het Ierse platteland voorkwam, waarbij ze de nadruk legt op de historische achtergronden ervan (57-67; 9 ill.). Volgens *Maria Dembínska* is historisch onderzoek noodzakelijk als men de huidige symbolische betekenis van bepaalde voedingsmiddelen op het spoor wil komen. Voor Polen wijst ze daartoe op het belang van een vroeg-dertiende-eeuws geschrift van de geestelijke Rudolfus, waarin magische betekenissen aan voedingsmiddelen worden toegekend. Met behulp van dergelijke historische bronnen moet het volgens haar zelfs mogelijk zijn veranderingen in de symbolische functie van voedingsmiddelen in verband te brengen met sociale, economische en culturele omstandigheden (69-76). Op grond van een onderzoek in een uit meerdere kernen bestaande plaats in Noord-Zweden oppert *Katarina Ek-Nilsson* enkele ideeën over de mogelijke functies (communicatieve functie, identiteitsfunctie, voedsel als onderdeel van sociale interactie) van het voedsel op feesten (77-81). *Anni Gamerith* (83-117) publiceert een Engelse versie, aangevuld met zes kaarten, van een eerder verschenen artikel over meelspijzen in Oostenrijk (vgl. VB 6, 2 (1980), 190). Haar landgenote *Edith Hörandner* analyseert een Oostenrijks handgeschreven kookboek uit 1808, vergelijkt de inhoud ervan met een gedrukt kookboek uit die tijd, wijst op overeenkomsten tussen beide boeken en noemt een reeks van aspecten die uit dit type bron in het kader van het etnologisch voedingsonderzoek nader bestudeerd zouden kunnen worden (119-144; 11 ill.). *Norge W. Jerome* geeft een verslag van een onderzoek uit 1977 naar het gebruik van kant-en-klare diepvriesmaaltijden in de Verenigde Staten (145-156; 5 tab.). *Laura Jones* noteert een aantal opmerkingen over de voeding in het graafschap Donegal uit een inspectieverslag van 1891. Inspecteurs moesten toen in de armste gebieden van Noord-Ierland de leefomstandigheden van de bevolking onderzoeken, met het uiteindelijke doel overheidsmaatregelen ter verbetering te kunnen treffen. De voedingsgegevens die verspreid in deze bron te vinden zijn, zijn regionaal geordend en worden aangeboden in hun sociaal-economische context; om die reden acht Jones deze bron van belang voor het voedingsonderzoek (157-164). *Konrad Koestlin* definieert het begrip taboe in het etnologisch voedingsonderzoek als het verbod om onder een aantal omstandigheden een voedingsmiddel te eten, dat normaal wel deel van het voedingssysteem van een gemeenschap uitmaakt. Taboes leven overal, maar zijn het duidelijkst waar te nemen binnen een sociale, etnische, religieuze of nationale context. Eén van de meest fundamentele kenmerken voor wat cultureel eetbaar is, is volgens hem de instandhouding van een of ander symbool. Zo zou varkensvlees niet door Semitische volken gegeten worden, omdat het varken voor nomadische volken een symbool is van de cultuur van gevestigde boeren die varkens als huisdier houden. Tegenover het begrip taboe staat het begrip 'preference' dat volgens hem duidelijker dan taboe is, omdat men bij het onder bepaalde omstandigheden uitspreken van een voorkeur voor een bepaald produkt meteen alle andere voedingsmiddelen uitsluit (165-170). Op grond van het voorkomen van groente- en kruidennamen in historische geschriften uit het westen van Stiermarken (Oostenrijk) concludeert *Maria Kundgraber*

dat de keuze van groenten in de menselijke voeding vroeger niet groot was en dat de verschillende conserveringsmethoden evenals veel, nu vrijwel geheel vergeten, kruiden voor variatie in de gerechten zorgden. De laatste eeuw is het aantal groentesoorten enorm uitgebreid, terwijl de kruidenvariatie sterk is teruggelopen (171-177). *Grith Lerche* geeft een inleiding in de broodcultuur van het Nabije Oosten waarbij de nadruk valt op de ongebruikelijke bereidingswijze en het weinig bekende oventype (179-195; 16 ill.). *Wassil Marinow* beschrijft enkele volkskundige aspecten van het traditionele tarwevoedsel in Bulgarije (197-207; 3 ill.). *Matti Räsänen* wil de manieren aangeven waarop de stedelijke voedingscultuur voor en na de intrede van het industriële tijdperk de plattelandsbevolking bereikte. Hij illustreert zijn betoog met Finse voorbeelden. Hij beschrijft hoe de vrouwen die bij de geestelijken of bij de gegoede klasse in de stad of op het platteland gediend hadden in de traditionele economie van zelfvoorziening bij hun terugkeer op het platteland de belangrijkste innoverende krachten op het terrein van de voeding waren. Zij introduceerden nieuwe voedingsmiddelen en -gewoonten waarmee ze in de hogere klassen kennis hadden gemaakt; deze hadden veelal geen regionale kenmerken, verspreidden zich traag en waren bescheiden van omvang. Na de industrialisatie van omstreeks 1870 werden langzamerhand de economische, technologische, sociale en educatieve voorwaarden geschapen die de verspreiding van de stedelijke cultuur op het platteland sneller deden verlopen. De basis voor stedelijke innovaties op het platteland is echter pas definitief gelegd tussen de twee wereldoorlogen, terwijl na 1950 de stedelijke waarden overal zijn waar te nemen: de kennis die vroeger op voedingsgebied van moeder op dochter werd overgedragen zoekt nu andere wegen waarbij lokale binding of sociale gebondenheid vrijwel geen rol meer spelen; de nieuwe boer heeft zich aangepast aan de cultuur van de burgerlijke middenklasse (209-215). *Paul Raybaut* bespreekt de opzet van een antropologisch handboek dat systematische kaders aanreikt voor het waarnemen en analyseren van voedingsgegevens in elke cultuur, met het doel andere onderzoekers over te halen de daarin toegepaste methode te volgen. Hij meent dat het mogelijk moet zijn met een dergelijk, op uniforme wijze verzameld corpus voedingsgegevens uit alle werelddelen uiteindelijk tot een verklaring te komen van de complexe mechanismen van het voedingsgedrag van de mens (217-222; 1 schema). *Anna-Maria Reinilä* wil de motieven en de cultuurhistorische achtergrond leren kennen van het dieet van kraamvrouwen in Finland. Ze ontwikkelt daartoe een analyseschema waarmee de vele varianten van bepaalde traditionele gerechten in al hun volkskundig belangrijke aspecten in te delen zijn. Tenslotte trekt ze enkele conclusies ten aanzien van één zo'n gerecht dat in haar artikel als voorbeeld diende (223-242; schema's). *Elisabeth en Paul Rozin* gaan in op drie typisch menselijke kenmerken van voedingsgedrag die de mens van de overige omnivoren doen verschillen en waarvan verondersteld mag worden dat de verklaring ervoor deels op biologisch, deels op cultureel terrein gezocht moet worden: 1) de ontwikkeling van een voorkeur voor een bepaalde reeks kruiden, waardoor men een gerecht kan identificeren als typisch Chinees, Mexicaans enz.; 2) het ontwikkelen van voedingsvoorkeuren überhaupt binnen het hele scala van voedingsproducten dat omnivoren ter beschikking staat; 3) het leren houden van een bittere of prikkelende smaak die de mens van nature afwijst; koffie, chilipepers zijn hier voorbeelden van (243-252). *Lorna J. Sass* verzet zich tegen de mening dat de voorkeur voor zoet, kruiden en voor amandelmelk in het laat-middeleeuwse Engeland in verband gebracht moet worden met het maskeren van de ranzigheid van levensmiddelen; daarbij wijst ze op de hoge prijs van deze producten. De voorkeur voor deze producten, die duidelijk uit kookboeken uit die tijd blijkt, is volgens haar eerder een gevolg van medische theorieën, religieuze vastenverboden en politieke toestanden (253-260). *Erzsébet Sergö* brengt de produktie van medicinale wijnen in het vijftiende-eeuwse

Hongarije in verband met de slechte voeding in die tijd en signaleert overeenkomsten in de bereidingswijze uit de vijftiende eeuw en die van medicinale drankjes tegen digestieproblemen door boeren aan het begin van deze eeuw (261–265). *Zofia Szromba-Rysowa* beschrijft een aantal magische en sociale regels en verboden die op het Poolse platteland met de voeding verbonden zijn (267–275). *Ilmar Talve* schrijft over de opname van de aardappel in het Finse menu (277–282). *Hans J. Teuteberg* reconstrueert aanzienlijke consumptiestijgingen van verse melk, boter en kaas sinds het midden van de vorige eeuw in Duitsland uit economisch-historische literatuur en andere bronnen. De ware doorbraak van het moderne melktijdperk lag in Duitsland tussen 1870 en 1880 toen zich in de Duitse veehouderij tal van innovaties voordeden. Hij geeft ook een schets van de opkomst van de melkhandel en de vroegere knoerijen met melk (283–311; 5 tab.). Na een analyse van 45 Engelstalige Griekse kookboeken, een aantal monografieën en eigen waarnemingen in het westen van de Verenigde Staten constateert *Robert J. Theodoratus* dat de veranderingen na de tweede wereldoorlog in de keuken van de Griekse immigranten verband houden met de houding van de nieuwe omgeving: produkten die bijvoorbeeld weerstand opwekten zoals knoflook werden drastisch beperkt of konden zelfs geheel verdwijnen; omgekeerd beleefden andere, onder invloed van bepaalde gebeurtenissen, een herwaardering die zelfs gepaard kon gaan met overname door de Amerikaanse cultuur (313–323). Evenals Koestlin schrijft *Ulrich Tolksdorf* over de begrippen taboe en voorkeur. Taboe is naar zijn mening een binnen een gemeenschap als vanzelfsprekend geldende gedragsbeperking, die als middel van sociale controle dient en ook naar buiten toe grenzen afbakt; bij het begrip voorkeur denkt hij aan regionaal voedsel, nationale gerechten, seizoensvoedsel en dergelijke. Voor Tolksdorf liggen de beide begrippen sterk in de gemeenschap verankerd; bij het consumeren van voedsel draagt men de sociale gedragsstructuur en het waardensysteem van de eigen groep over, niet alleen in streng traditioneel georiënteerde gemeenschappen, maar ook in de moderne geïndustrialiseerde maatschappij. Taboes en voorkeuren ontwikkelen zich naar zijn mening alleen als een gemeenschap sociale verschillen kent of als er verschillende waardesystemen in die gemeenschap opgeld doen. De graad van polarisatie tussen sociale groepen of waarde-ideeën bepaalt de intensiteit van de taboes en voorkeuren; hoe meer deze afnemen, hoe minder zich taboes en voorkeuren zullen ontwikkelen. Tegenwoordig is ook de invloed van de voedingsindustrie en reclame van niet te onderschatten betekenis. Deze creëren nu dominerende ideeën voor individuele groepen, bijvoorbeeld voor de jeugd (cognac is voor ouderen; jongeren drinken rum-cola). Hieruit blijkt dat de volkskunde niet alleen sociale structuren moet analyseren, maar ook studie moet maken van geldende waardesystemen in een bepaalde consumptiemaatschappij, die zeer afhankelijk blijken te zijn van modeverschijnselen van een bepaalde tijd; wat dat betreft kan men ook denken aan de huidige gezondheidsgolf ten aanzien van de voeding (325–332). *Ofelia Vaduva* beschrijft de introductie van maïs in de Roemeense voeding, de redenen waarom dit produkt erin opgenomen werd en de gevolgen ervan (333–341; 1 krt.). Uit de recepten van het eerste ethnische kookboek in de Verenigde Staten dat in 1848 voor Duitse immigranten verscheen, blijkt volgens *William Woys Weaver* dat de toenmalige Duitse voeding in de Verenigde Staten een wonderlijk hybride karakter had, waarin traditie, beïnvloeding en creatieve aanpassing elkaar voortdurend afwisselden (343–363; 1 ill.). *Roger L. Welsch* wijst erop dat het toenemend gebruik van de achterdeur op boerderijen en de daarmee samengaande afsluiting van de voordeur omstreeks 1900 in de Midwest van de Verenigde Staten tot gevolg had dat elke bezoeker het huis via de keuken binnenstapte. Hij zoekt verband tussen deze wijziging in de architectuur en de algemene trend in die tijd van een informeel gedrag in Amerika, dat op deze manier ook op het terrein van de voeding tot uitdrukking kwam

(365-376). *John D.A. Widdowson* schrijft over traditionele zegswijzen om kinderen bij het eten op te voeden (377-389; 1 schema). *Christine S. Wilson* doet verslag van een participerend onderzoek in Maleisië naar de waardering van voedingsmiddelen ten aanzien van ziekten en gezondheid (391-400; 4 ill.). *Johanna Maria van Winter* toont met behulp van twee Latijnse kookboeken uit het vijftiende-eeuwse Italië aan, dat hennep in die tijd nog niet als drug beschouwd werd, al gingen de recepten wel vergezeld van waarschuwingen voor de gezondheid (401-407). *Evenals Weaver* schrijft *Don Yoder* over de keuken van de Duitse immigranten, de belangrijkste niet-Engelse, Europese keuken in de Verenigde Staten, die sinds de zeventiende en achttiende eeuw door vereenvoudiging en acculturatie tot een Amerikaanse hybride is geworden. Hij beperkt zich tot een beschrijving van de Duitse worstcultuur in Pennsylvania en het aanwijzen van een zestal onderwerpen binnen die worstcultuur die nader onderzocht zouden moeten worden (409-425; 1 ill.). - J.J.-v.P.

Fransen, Theo. *Carnaval ontmaskerd?* Maasbree (1981), Uitg. de Lijster. 228 p., talrijke ill., 2 krt.; ISBN 90-6486-026-2.

Deel I van het boek handelt over de oorsprong van het carnaval en geeft een historische schets van het koningsoffer bij de Babyloniërs tot de eerste carnavalsvereniging in Maastricht (1840) en Venlo (1842). Vervolgens wordt in datzelfde deel, per hoofdstuk, de huidige carnavalsviering en haar ontstaansgeschiedenis in achtereenvolgens Zuid-Limburg, Noord- en Midden-Limburg, Brabant, ten noorden van de rivieren en zelfs in de emigratielanden en in het Nederlandstalige België besproken. Aangezien de bespreking plaatsgewijs gebeurt, is er alleen ruimte voor de viering gebaseerd op lokale tradities en dan nog in beperkte mate. Voor 'uitgesproken carnavalistische pelgrimsoorden' wordt verwezen naar de plaatselijke carnavalsboeken. Voor de auteur is carnaval pas echt carnaval als de viering het lokaal eigene als uitgangspunt en doelstelling heeft. Hij vraagt zich dan ook af of de ontwikkeling die boven de grote rivieren vanaf de zestiger jaren heeft plaats gevonden, niet te snel is verlopen en of de media niet mede debet zijn aan het niet benutten van of aansluiten bij typische lokale gegevens.

Van deel II heeft de auteur een kleine carnavalsencyclopedie gemaakt, van Alaaf tot Weiberfastnacht en aan het eind daarvan geeft hij elf adviezen aan carnavalsverenigingen. De adviezen komen neer op het afschaffen van alle regels, zodat er uit de chaos een nieuw carnaval kan ontstaan.

In de inleiding staat dat het boek een snelwandeling wil zijn door CARNAVALSLAND, zowel in de tijd als in de ruimte; dat is gelukt. In dit populair-wetenschappelijke werk, zonder voetnoten, maar met een korte carnavalsbibliografie, worden ongelooflijk veel onderwerpen aangestipt en veel hypotheses tussen neus en lippen door vermeld, zonder verder te worden uitgewerkt. Carnaval ontmaskerd? Neen. Wel wordt er door een soort wervelwind van verschillende zijden een tipje van de sluier opgelicht. - Hanneke Rozema

Gedenkschrift für Leopold Schmidt (1912-1981) zum 70. Geburtstag. Mit dem Wiederabdruck von Leopold Schmidt *Die Volkskunde als Geisteswissenschaft* (1947) und mit Leopold Schmidt-Bibliographie II (1977-1982). Herausgegeben von **Klaus Beitzl**. Wien 1982, Verein für Volkskunde. (Buchreihe der Österr. Zs f. Volksk. 4; Österr. volksk. Bibliographie, Supplementreihe: Personalbibliographien 2) 100 p., 8 ill.

Enkele maanden voor zijn zeventigste verjaardag overleed L. Schmidt. De voor de verjaardag bedoelde aanvulling op de bibliografie uit 1977 (VB 5 (1979), 54) is dan ook voorzien van enkele in memoria*, een lijst van onvoltooide werken en een bibliografie van

* (van de hand van Richard Pittioni, (12-19), Carl Blaha (20-22) en Herbert Hunger (23-25))

werken over zijn persoon. Het volgens Klaus Beitzl meest fundamentele artikel van Schmidt Die Volkskunde als Geisteswissenschaft uit 1947 is hier herdrukt (26-57). - J.J.S.

Gerndt, Helge. *Kultur als Forschungsfeld. Über volkskundliches Denken und Arbeiten.* München 1981, Verlag C.H. Beck. 243 p., 6 afb., 8 graf.; ISBN 3-406-08434-6.

Helge Gerndt heeft zestien tussen 1968 en 1980 gepubliceerde artikelen over, zoals de titel aangeeft, volkskundig denken en werken, in vier hoofdstukken in deze bundel ondergebracht (zie o.a. VB 2, 1 (1976), 64 en 5 (1979), 164). Hij pretendeert hiermee niet een algeheel overzicht of inzicht in de volkskunde te verschaffen, wèl een aantal theoretische en praktische problemen te definiëren en toe te lichten. In zijn voorwoord nodigt hij de lezer uit plaats te nemen in de carrousel om bij elke ronde nieuwe schakeringen in de volkskundige wetenschap te ontdekken: de vier hoofdstukken kunnen afzonderlijk van elkaar worden gelezen, hetgeen ook geldt voor de vier onderdelen van elk hoofdstuk omdat de onderlinge samenhang vaak heel globaal is. Aan de hand van thema's als gebruiken, feesten, verhalen, liederen, kleding, meubels, voeding enz. worden probleemstellingen, bronnenkritiek, functie-aspecten en werkwijzen omschreven, beschreven en uitgewerkt; kernpunt van elk onderdeel is het kennistheoretische fundament van de volkskunde duidelijk af te bakenen. De bundel is voorzien van een persoons-, begrippen- en zaakregister. - M.v.D.

Göttsch, Silke. *Stapelholmer Volkskultur. Aufschlüsse aus historischen Quellen.* (Studien zur Volkskunde und Kulturgeschichte Schleswig-Holsteins Bd. 8). Neumünster 1981, Karl Wachholtz Verlag. 203 p.; DM 25,-; ISBN 3-529-02457-0.

De auteur probeert er in deze dissertatie achter te komen hoe de volkscultuur zoals die op dit moment aangetroffen wordt in Stapelholm (een landstreek in Sleeswijk-Holstein) ontstaan is. Ondanks het verloren gaan van de bestuurlijke zelfstandigheid van de streek in 1867 bleef daarna een beeld bestaan van een gesloten culturele eenheid. In de twintigste eeuw is dit beeld onder andere door middel van enige publicaties over de Stapelholmse volkscultuur versterkt. In deze publicaties wordt de voorstelling gegeven als zou de Stapelholmse volkscultuur (waarvan boerenklokken, de klederdracht, de huisbouw en bepaalde gebruiken de belangrijkste kenmerken zijn) stammen uit een ver verleden, toen er nog sprake was van een homogene boerenmaatschappij.

Göttsch maakt voor zijn onderzoek voornamelijk gebruik van twee bronnen: een selectie uit de plaatselijke gerechtelijke archieven, waarbij hij zich in de tijd heeft beperkt tot de achttiende en negentiende eeuw en een in 1777 uitgegeven kroniek over Stapelholm. Achtereenvolgens neemt hij de economische omstandigheden, de structuur van de gemeenschap, de (schutters e.a.) gilden, de gebruiken, de verhouding boeren-personeel, het armenwezen en de im- en emigratie onder de loep.

Resultaat van dit onderzoek is dat hij al in de achttiende en vroege negentiende eeuw aanzetten kan constateren om de Stapelholmse culturele eigenheid te benadrukken. De belangrijkste protagonisten daarvan waren te vinden bij één groepering binnen de Stapelholmse maatschappij, de Stavenbezitters, of Stavener (de Staven was de eenheid van bezit in Stapelholm). Deze Stavener hadden tot het eind van de achttiende eeuw zowel economisch als bestuurlijk de touwtjes in handen. Door een langdurige economische crisis (achttiende eeuw en het begin van de negentiende) en het opdelen van de gemeenschappelijke weiden begonnen ze echter aan het eind van de achttiende eeuw hun bevoorrechte positie op economisch terrein te verliezen. Bij de Stavener ontstaat dan de behoefte om de eigenheid opnieuw te definiëren, aan de ene kant t.o.v. de overige bewoners van Stapelholm

(argument: wij hebben de oudste rechten) en aan de andere kant t.o.v. de stedelingen (argument: wij zijn de eigenlijke steun van de staat, wij zorgen voor het voedsel). Er ontwikkelt zich bij de Stavener een boerenzelfbewustzijn. Tot het eind van de negentiende eeuw hebben de Stavener succes met hun streven. Op lokaal niveau blijven zij in bestuurlijke zaken oppermachtig, terwijl er naar buiten toe een steeds sterkere culturele isolering optreedt.

Ook in de twintigste eeuw blijft er een sterke behoefte aanwezig het Stapelholmse eigene te benadrukken. Tijdens zgn. Heimatfeste die vooral in de jaren twintig werden gehouden, worden b.v. allerlei voor Stapelholm karakteristieke zaken getoond en wordt een historische continuïteit gesuggereerd van de oertijd tot het heden (Germanen in berevellen, Angelen en Saksen etc.). De meeste nadruk krijgt echter het boerenverleden. Göttisch wijst er daarbij op dat dat verleden slechts die zaken gelicht worden die passen in het beeld dat de Stapelholmers op dat moment van zichzelf hebben. Over drinkgelagen die een typerend onderdeel van de oude volkscultuur uitmaakten wordt niet meer gerept. Aan de andere kant worden elementen uit een tamelijk recent verleden, zoals de boerenklokken, waarvan het bestaan voor 1800 niet bewezen kan worden, naar voren gehaald als een belangrijk bewijs van de sinds de oertijd gesloten en nog steeds voortbestaande eigenheid van het landschap Stapelholm.

Een verklaring voor deze twintigste eeuwse ontwikkeling ziet Göttisch in de voortschrijdende industrialisering waaraan ook de Stapelholmers zich niet kunnen onttrekken. Het door de Stapelholmers opgeworpen beeld van een door boeren gevormde maatschappij moet als een reflex op deze industrialisering gezien worden.

Göttisch heeft in deze met veel feitenmateriaal onderbouwde detailstudie een mooi voorbeeld gegeven van het ontstaan van het hedendaagse beeld van een lokale volkscultuur. Jammer is wel dat, terwijl hij voor de negentiende eeuw duidelijk de Stavener kan aanwijzen als de dragers van het idee van het Stapelholmse eigene, de auteur wat betreft de twintigste eeuw slechts spreekt over de Stapelholmers in het algemeen. Doel van zijn studie was echter in de eerste plaats de wortels van de hedendaagse volkscultuur te vinden en in die opzet is hij zeker geslaagd. – Hans van Koolbergen.

Gott im Märchen. Im Auftrag der Europäischen Märchengesellschaft herausgegeben von Jürgen Janning. Kassel 1982, Erich Röth-Verlag. (Veröffentlichungen der Europäischen Märchengesellschaft 2). 180 p.; ISBN 3-87680-328-4.

Deze bundel bevat 10 artikelen over God, het goddelijke en bovennatuurlijke in het sprookje. Een aantal ervan is nogal vaag en generaliserend. *Otto Betz* vindt dat het sprookje berust op het vertrouwen dat de wereld uiteindelijk goed in elkaar zit (9-24) en *Dietrich Thyen* vindt dat sprookjes de mens stimuleren om niet bij de pakken neer te zitten (25-28). *Günther Lange* laat zien dat sprookjes voor de godsdienstpedagogie van nut kunnen zijn, doordat ze een visie op de mens en de werkelijkheid in zich bergen die overeenkomt met die van het christendom (39-51). *Paul-Ludwig Sauer* noemt enkele overeenkomsten en verschillen in de functie van het wonder in de bijbel en in het sprookje (52-61). *Felix Karlinger* meent dat vooral in Zuideuropese sprookjes de grens tussen toversprookje en legendesprookje moeilijk aan te geven is doordat goddelijke macht zich daar via allerlei tussenfiguren manifesteert (62-75). *Ulrich Bubenheimer* onderzoekt de houding tegenover God en Dood in *Gevatter Tod* (AT 332). In sommige versies weigert het arme boertje met de vele kinderen God als peetvader te accepteren omdat God verantwoordelijk is voor de verschillen tussen rijk en arm. Deze kritiek op God komt in dit sprookje het eerst voor bij

Hans Sachs in 1547, hetgeen volgens de auteur een weerklank is van de boerenopstand in 1525. In de katholieke versies is deze kritiek weggelaten. Pas bij de Grimms in hun sprookjesuitgave van 1812 duikt de kritiek weer op onder invloed van de revolutionaire stemming van de bevrijdingsoorlogen. In de uitgave van 1819 wordt ze van een corrigerend commentaar van de Grimms voorzien. De Dood als peetvader bij de doop komt in dit sprookje eveneens het eerst bij Hans Sachs voor. Dit verklaart Bubenheimer uit een woordspel (dot = peetvader) dat samenhangt met de kritiek op de kinderdoop na de reformatie. De Dood, bij Hans Sachs nog als vriend betiteld, krijgt in latere versies duivelse eigenschappen onder invloed van de toenemende taboeïsering (76-91). *Dietz-Rüdiger Moser* toont van enkele sprookjes in de verzameling van de Grimms aan dat deze door de rooms Katholieke geestelijkheid gecomponeerd zijn om bepaalde godsdienstige opvattingen onder het volk te verspreiden: *Das Marienkind* (KHM 3), *Der Bärenhäuter* (KHM 101), *Des Herrn und des Teufels Getier* (KHM 148) en *Die ungleichen Kinder Evas* (KHM 180) (92-113). *August Nitschke* gaat er van uit dat het ontstaan van sprookjes gedateerd kan worden door te letten op de factoren die in het sprookje veranderingen bewerkstelligen. In bepaalde sprookjes zijn dat bij voorbeeld stenen en dat is een aanwijzing dat ze ontstaan zijn in een tijd en in een maatschappij waarin stenen vereerd werden (114-129). Ook *Alfons Rosenberg* beschouwt numineuze stenen en het verlossingsmotief als restanten van geloofsopvattingen uit het stenen tijdperk (130-142). *Franz Vonessen* tenslotte vindt dat het sprookje meer inzicht in de geschiedenis en de situatie van de mens verschaft dan historische feiten en filosofieën. Zo geeft het verhaal van Tantalos op voorbeeldige wijze de kwalijke gevolgen van de menselijke hebzucht weer. De mens vernietigt het milieu en hierdoor ontstaat schaarste aan de meeste elementaire levensbehoeften (143-164). - A.J. Dekker.

Hagedijk, Rob. *Het studentenleven. Opkomst en verval van de traditionele studentencultuur.* Amsterdam 1980, SUA. 183 p., talr. tab., graf. en foto's; f22,50; ISBN 90-6222-063-0.

Volgens de auteur is het beeld, dat in beschouwingen in de pers gegeven werd over de veranderingen die zich in de tweede helft der jaren zestig in de universitaire wereld en de studentencultuur hebben voltrokken, te ongenueanceerd: de nieuwe verschijnselen werden beschouwd als uitingen van de vermaatschappelijking van de universiteit en het studentengedrag en werden geplaatst tegenover de vermeende onmaatschappelijkheid van de vroegere universiteit en het traditionele studentenleven (149). In deze sociologisch-historische studie beschrijft hij de geschiedenis van universiteiten en studenten vanaf de middeleeuwen, een geschiedenis die, zoals hij aantoonde, voortdurend beïnvloed wordt door buiten-universitaire maatschappelijke gebeurtenissen. De tot in onze tijd dominante positie van de na de Franse tijd opgerichte studentencorpora was al vanaf omstreeks 1850 onderhevig aan een uithollingsproces. Hagedijk laat haarscherp zien hoe dat proces verliep en hoe de 'doorbraak' in de jaren zestig niet uit de lucht kwam vallen, maar een consequentie was van de gebeurtenissen in de vele daaraan voorafgaande jaren. Het uiteenvallen van de studentenbeweging in de jaren zeventig en de recente opleving van gezelligheidsverenigingen zouden kunnen doen vermoeden dat de reactie weer ingezet heeft, maar ook dit beeld is genuanceerder: door de integratie van jongeren in de maatschappij heeft het actie voeren van studenten zich voor een deel verplaatst naar zaken als milieu, politiek en feminisme en is de kans dat gezelligheidsverenigingen, die tegenwoordig voor een groot deel ook voor niet-universitaire jongeren toegankelijk zijn, hun traditionele levensstijl van voorheen zouden hervatten, nihil. - M.v.D.

Heimat und Identität. Probleme regionaler Kultur. 22. Deutscher Volkskunde-Kongress in Kiel vom 16. bis 21. Juni 1979. Hrsg. im Auftrag der Deutschen Gesellschaft für Volkskunde von Konrad Köstlin und Hermann Bausinger. Neumünster 1980, Karl Wachholtz Verlag. (Studien zur Volkskunde und Kulturgeschichte Schleswig-Holsteins 7). 202 p., 13 ill.; ISBN 3-529-02456-2.

Deze bundel bevat de teksten van de inleidingen, die werden gehouden op het 22e Duitse volkskunde-congres in Kiel in 1979, telkens gevolgd door een korte samenvatting van de discussie na iedere lezing. Het centrale thema van het congres was de behoefte van mensen zich te identificeren met hun eigen plaats of streek. In de volkskunde gaat het er daarbij in de eerste plaats om te achterhalen welke gestalte deze behoefte aanneemt, welke culturele verschijnselen als een afspiegeling daarvan beschouwd kunnen worden. Vervolgens zal men trachten te bepalen waarom deze behoefte zich in een bepaalde tijd juist in deze vorm uitte. Grijpen mensen terug op bestaande plaatselijke tradities, die dan vaak een nieuwe betekenis krijgen, of wijkt men daar juist van af? Onderzoekers zullen zich ook afvragen welke sociale groepen het zijn, die zich opwerpen als vertegenwoordigers van de plaatselijke gemeenschap en de waarde daarvan door middel van symbolen tegenover anderen erkend willen zien. Lokaal patriottisme kan immers, als idee, niet los gezien worden van de sociale verhoudingen in een plaats en van de contacten die groepen daarin onderhouden met de bredere samenleving. De keuze van een bepaalde culturele uitingsvorm en de betekenis die daaraan wordt toegekend zal waarschijnlijk een samenhang vertonen met de opvattingen en waardeoordelen van de groepering in een plaats die zich van buitenaf bedreigd voelt dan wel zich overmoedig toont tegenover de buitenwereld. Ten slotte zullen onderzoekers een verklaring moeten geven voor het ontstaan van deze gevoelens.

Meer of minder expliciet gaan alle auteurs in op een of meer aspecten van de hierboven aangeduide problematiek. Gemeenschappelijk aan het merendeel van de bijdragen is dat zij tussentijdse verslagen zijn van lopend onderzoek en daardoor weinig gedocumenteerd, alleen aandacht schenken aan het plaatselijk chauvinisme van na de tweede wereldoorlog en overwegend gebaseerd zijn op onderzoek door middel van veldwerk. Alleen *Hermann Bausinger* en *Konrad Köstlin* geven een historische inleiding op het onderwerp. Bausinger schetst de verschuivingen in de betekenis van het woord 'Heimat' sinds het begin van de negentiende eeuw (9-24) en Köstlin wijst in een abstract betoog o.a. op de vergruizeling van de eenheid van de Europese cultuur sinds het einde van de middeleeuwen, m.n. op juridisch gebied (25-38).

Als een van de meest in het oog springende uitingen van regionalisme is het doen herleven van oude gebruiken, het zgn. folklorisme, te beschouwen. *Gottfried Korff* wijst er op dat men deze opvoeringen niet alleen mag beschouwen als middelen om toeristen te trekken. Het viel hem op dat het folklorisme vooral voorkomt in gebieden waarin het economisch niet goed gaat. De inwoners zouden deze evenementen veeleer organiseren om zich ondanks de slechte situatie toch een gevoel van eigenwaarde te scheppen. In de discussie werd opgemerkt dat het folklorisme evenzeer een gevolg kan zijn van een emotionele crisis ten gevolge van juist een economische opbloei (39-52). Naast deze lezing zou men die van *Arnold Niederer* kunnen plaatsen. Hij beschrijft het verzet, in Tessin in 1979, van enkele dorpen van een paar honderd inwoners tegen hun opheffing als zelfstandige gemeente en opgaan in grotere eenheden. Om de eigen identiteit te benadrukken beriep men zich niet op de oude plaatselijke tradities, maar op het moderne karakter van de dorpen, zichtbaar in b.v. een moderne brandweer, een sporthal of een speeltuin. Maar het betrof hier dan ook dorpen die goed bij kas zaten (147-155).

Dat openbare feesten gevierd worden om de vereenzelviging van mensen met hun eigen woonplaats te bevestigen of te verstevigen is bekend. Dat dit niet altijd lukt ook. Er bestaat altijd een zekere afstand tussen de bedoelingen van de organisatoren en de houding daar tegenover van (delen van) het publiek. *Andreas C. Bimmer* pleit er daarom voor om bij het onderzoek van feesten ook altijd aandacht te schenken aan de betekenis die de deelnemers daaraan hechten. Tot zijn tevredenheid constateert hij dat dit in recente studies in toenemende mate gebeurt (81–90). Een van die studies is het verslag van een onderzoek door een groep studenten in Frankfurt naar een feest in een buitenwijk van die stad (vgl. VB 6, 2 (1980), 189). *Sigrid Hierschbiel*, *Joachim Gesinn* en *Ursula Stiehler* geven een korte samenvatting van de resultaten van dit onderzoek (91–97). Niet alleen onderzoekers, ook organisatoren zijn zich bewust van een slechts gedeeltelijke respons bij het publiek. *Bernd Jürgen Warneken* beschrijft de pogingen die de laatste jaren in verschillende Duitse steden ondernomen zijn om de bevolking tot grotere deelname aan stadsfeesten te bewegen. Hij meent dat dit beleid pas succes zal hebben als de inwoners, en met name het verenigingsleven, daadwerkelijk bij de organisatie van de feesten betrokken worden. Tegelijk constateert hij dat dit streven samenvalt met een toenemend verlies aan invloed van de burgers op het gemeentelijk bestuur (113–122). Zonder direct aan te knopen bij het thema van het congres maakt *Helge Gerndt* een tussenbalans op van het onderzoek dat vanuit München is gedaan naar stads- en dorpsfeesten in Beieren en geeft hij aan in welke richting men denkt verder te werken. Als bijlage bij zijn artikel zijn de beknopte onderzoeksontwerpen van zeven van zijn studenten gevoegd (99–111).

Behalve door het cultiveren van oude gebruiken of door het vieren van feesten kan ook door het vasthouden aan de materiële cultuur van het verleden een gevoel van verbondenheid met de eigen plaats of regio gecreëerd worden. Een aanwijzing dat zich hierin vooral de laatste jaren een opleving heeft voorgedaan geeft *Arnold Lühning*. Hij wijst er op dat in de jaren zeventig het aantal bezoekers van musea in Duitsland is verdubbeld. En dat sinds de jaren zestig niet alleen het aantal musea belangrijk is toegenomen, maar ook het aantal antiekwinkels. Hij meent dat deze gestegen behoefte om kennis te nemen van voorwerpen uit het verleden of om deze te bezitten voortkomt uit het besef dat door de snelle economische groei veel verloren is gegaan (123–133). Dat zich ook op dit vlak een spanning tussen idee en werkelijkheid kan voordoen laat de bijdrage van *Willi Stubenvoll* zien. Door het gemeentebestuur van een stadje bij Frankfurt werd hij in 1977 gevraagd een museum in te richten over de geschiedenis van de stad. Toen hij en een groep studenten na uitgebreid archiefonderzoek vaststelden dat die geschiedenis heel anders was verlopen dan de inwoners dachten, stuitte dit op dermate grote weerstand van de opdrachtgevers dat de opening van het museum op de lange baan werd geschoven (135–146). Als een van de weinige auteurs van deze bundel besteedt *Ina-Maria Greverus* expliciete aandacht aan de sociale spanningen die tot uitdrukking kunnen komen wanneer getracht wordt het idee van een plaatselijk saamhorigheidsgevoel concreet gestalte te geven. In twee dorpjes in het Odenwald in Hessen onderzocht zij de houding van de inwoners tegenover het in oude staat terugbrengen van oude, monumentale huizen om zo het dorp als geheel een fraaier aanzien te geven. In het ene dorp waren de voorstanders mensen die zelf een modern huis bewoonden, in het andere behoorden deze juist tot de tegenstanders. In het eerste geval betrof het mensen die vanuit de stad naar het dorp getrokken waren en wel uit wilden zien op fraaie oude huizen, in het tweede dorpelingen die zich door hard werken onlangs een nieuwbouwhuis hadden verworven en nu geen zin hadden om de kosten te dragen van het herstel van huizen die door hun bewoners verwaarloosd waren. En in beide dorpen waren de bewoners van de oude huizen zelf, die in het dorpsleven een marginale positie innamen, om uiteenlopende redenen eveneens tegenstander van restauratie (157–168).

Bijzonder origineel was de bijdrage van *Albrecht Lehmann*. In Hamburg ging hij op straat de reacties na van voorbijgangers als ze een plaatselijke beroemdheid tegenkwamen. Zoals bekend (zie VB 5, 2 (1979), 173; 6, 1 (1980), 79; 6, 2 (1980), 198) is hij bezig met het uitwerken van gesprekken die hij met negentig mannelijke inwoners van die stad, overwegend arbeiders, heeft gevoerd over hun levensloop. Het viel hem op dat ongeveer de helft van hen ongevraagd vertelde dat zij wel eens op een of andere manier contact hadden gehad met bekende persoonlijkheden uit deze plaats. Behalve om prestige te winnen en hun eigen anonimiteit te compenseren brengen zij dit volgens de auteur ook naar voren om te laten zien dat zij een ware inwoner van hun stad zijn (53-64). *Max Matter* ten slotte deed onderzoek naar de identiteit van mensen die in de loop van deze eeuw van Wallis naar Zürich zijn getrokken. Zij blijken zich noch met deze plaats, noch met hun streek van herkomst verbonden te voelen. Slechts zijdelings schenkt hij aandacht aan de Walliser Clubs, het eten van streekgerechten en het maken van reisjes naar Wallis, die er toe dienen de band met Wallis desondanks niet geheel te verliezen (65-80).

Het volkskundecongres vond plaats in het kader van de 'Kieler Woche' van dat jaar. Door het stadsbestuur was de volkskundigen gevraagd mee te werken aan enkele manifestaties gewijd aan o.a. volksverhalen en sprookjes, poppen, televisie en arbeiderscultuur. De bundel sluit met een kort verslag van deze bijeenkomsten (173-192). - J.H.

Jager, J.L. de. *Volksgebruiken in Nederland. Een nieuwe kijk op tradities.* Utrecht/Antwerpen 1981, Het Spectrum. 160 p., talrijke ill.; f37,50; ISBN 90-274-9486-x.

Sinds enige tijd verschijnen er van de hand van sociologen, antropologen en historici studies over uiteenlopende onderwerpen, waarin zij voor de problemen die zij ontmoeten een oplossing trachten te vinden aan de hand van het theoretisch perspectief in het werk van Norbert Elias, de zgn. civilisatie-theorie. In andere studies is de theorie zelf voorwerp van onderzoek en tracht men op grond van eigen onderzoek deze aan te vullen of op onderdelen bij te stellen. Ook de auteur van dit boek, een antropoloog, heeft zich laten inspireren door het werk van Elias. Op het eerste gezicht valt zijn boek in de tweede hierboven aangeduide categorie. Als hij schrijft: 'Hoe is het civilisatieproces nu specifiek in Nederland verlopen?' (15), lijkt hij er op uit de theorie te toetsen aan Nederlands materiaal. Dit is echter niet het geval. In het boek is noch sprake van eigen onderzoek, noch van een kritische houding tegenover de theorie. De auteur heeft alleen gegevens bijeen willen brengen om de theorie mee te illustreren. Die heeft hij gezocht in de volkskunde. In het bijzonder schenkt hij aandacht aan enkele opvattingen en gebruiken rond geboorte, huwelijk en dood en aan de viering van een tiental feesten uit de jaarkring zoals oud en nieuw, carnaval, Pasen, sinterklaas en Kerstmis. Overeenkomstig de theorie wil hij laten zien dat zich in Nederland sinds ongeveer de late middeleeuwen een verschuiving heeft voorgedaan van een publieke naar een meer besloten viering of begeleiding van deze evenementen. Als bron heeft hij uitsluitend enige literatuur geraadpleegd. Daarin nemen werken van negentiende-eeuwse cultuurhistorici als J. ter Gouw, G.D.J. Schotel en N. de Roever en thans verouderde studies van volkskundigen als J. Schrijnen, C.C. van de Graft en D.J. van der Ven een belangrijke plaats in.

De gegevens die hij in deze boeken aantrof hadden hem moeten doen twijfelen aan de zin van zijn onderneming. Als hij dat al gedaan heeft, dan is hij over deze twijfel heengestapt. In het voorwoord schrijft hij: 'Ik heb weliswaar geprobeerd zoveel mogelijk te differentiëren naar godsdienst, sekse, sociale klasse, regio en tijdvak, maar soms werd me dat te gecompliceerd en moest ik, omwille van de grote lijn, voorkomende verschillen onvermeld

laten en soms ontbraken mij eenvoudig de vereiste gegevens om te kunnen bepalen of er niet meer verschillen bestonden dan die ik kende. – Ik gebruik dus herhaaldelijk “men” en “vroeger” (7–8). Men kan hier misschien begrip voor opbrengen, het neemt niet weg dat de auteur zo aan de essentie van volkskundig onderzoek voorbij gaat. Deze opstelling heeft zijn uitwerking op het boek niet gemist. Mede door de grote periode die moest worden overzien dragen de gesignaleerde veranderingen een globaal karakter. De auteur verzuimt niet daarvoor verklaringen aan te geven, maar deze konden niet anders dan zeer algemeen zijn. Bovendien dwingt zijn houding tegenover de theorie hem tot een zekere rechtlijnigheid. De opbloei van b.v. het carnaval in de na-oorlogse periode wordt afgedaan als een ‘rare uitzondering’ (20) en andere openbare feesten, die nu veel publiek trekken, worden door hem beschouwd als ‘geen echte volksgebruiken’ (135). Het beste wat de auteur misschien had kunnen doen was het wijzen op de leemten in de bestaande literatuur en het aangeven, vanuit de civilisatie-theorie, van wegen tot verder onderzoek. Nu wordt de lezer geconfronteerd met een groot aantal vage uitspraken, waar hij niets mee kan. Zeker in een populaire uitgave – noten konden niet worden aangebracht – moet dit de auteur worden aangerekend. De civilisatie-theorie en de volkskunde verdienen een betere behandeling. – J. Helsloot.

Klederdrachten in Overijssel. Onder redactie van H. Schelhaas en Bert Molenaar. Zwolle 1982, Waanders. (Uitgave in de serie Jaarboeken Overijssel). 132 p., talrijke ill.; ISBN 90-70072-874.

Het Jaarboek Overijssel 1982 is gewijd aan de klederdrachten. Het bevat een impressie van de Overijsselse klederdrachten van *G. van Hees-Cino* (15–53), min of meer uitvoerige beschrijvingen van de klederdrachten van Urk, Rijssen en Staphorst van resp. *T. de Vries* en *W. de Vries-Metz* (57–77), *Adriaan Buter* (79–95) en *J. de Wolde* (97–119), enkele losse notities over klederdracht en volksleven van *Adriaan Buter* en vele tientallen foto’s in kleur en in zwart-wit. – J.J.V.

De kunst van het moederschap. Leven en werk van Nederlandse vrouwen in de 19e eeuw. Catalogus van de tentoonstelling ‘De kunst van het moederschap’, De Hallen, Haarlem, 17 oktober 1981 t-m 10 januari 1982. Onder red. van Liesbeth Brandt Corstius en Cora Hollema; bijdr. van de werkgroep ‘De kunst van het moederschap’. Haarlem 1981, Frans Hals museum. 136 p., 191 ill.; f 19,75.

Deze catalogus van de tentoonstelling ‘De kunst van het moederschap’ bevat bijdragen van kunsthistoricae, historicae en sociologes die een bepaald aspect van het leven van de Nederlandse vrouw in de periode 1780–1870 behandelen, gebaseerd op literatuurstudie en een analyse van schilderijen, prenten, tekeningen en foto’s. Gezien de grote plaats die de thema’s ‘moederschap’ en ‘gezin’ in de negentiende-eeuwse beeldende kunst innemen dringt zich de vraag op in hoeverre de kunstwerken louter de weerspiegeling van een proces zijn dan wel ook intermediair zijn in de denkbeelden over het moederschap. Uitgangspunt is de vraag of nagegaan kan worden hoe het proces van ideologische en maatschappelijke ontwikkelingen met betrekking tot het moederschap zich voltrokken heeft. *Liesbeth Brandt Corstius, Cora Hollema en Marjan Rinkleff* beperken zich in het inleidende artikel tot het centrale thema: het moederschap. Zij willen laten zien hoe de huidige ideeën ten aanzien van moederschap zijn ingevoerd en ingeburgerd, en gaan daartoe in op het ontstaan van moederliefde, de moeder als opvoedster en de moeder als spil van het gezin. Bovendien laten ze zien hoe de illusie van de schilders uit de Haagse en Larense school dat pure gevoelens

alleen bij eenvoudige mensen worden aangetroffen, leidt tot een groot aantal schilderijen over moederschap en gezin die voornamelijk gesitueerd zijn in armelijke boeren- en vissersmilieus (7-35). *Suzanne van Norden en Carla Verberk* analyseren vanuit een aantal invalshoeken het huwelijk en de liefde, waarbij o.m. het huwelijk als instelling en materiële werkelijkheid, de liefde als basis voor het huwelijk, de liefde voor huisgezin en kinderen, de houding ten opzichte van vrijen voor het huwelijk, de taak van vrouw in het huwelijk, de verhouding met de vrouwenbeweging aan de orde komen (37-45). Het opmerkelijk grote aantal afbeeldingen van vissersvrouwen acht *Ester Wouthuysen* een gevolg van de idealiserende visie op het leven van de vissers als reactie op de door de industrialisatie verstoorte traditionele verhoudingen in de maatschappij (46-47). De veranderingen op godsdienstig vlak en de gevolgen daarvan voor vrouwen worden door *Selma Leydesdorff en Jeske Reijs* beschreven. In bepaalde protestantse groeperingen spelen vrouwen een niet onbelangrijke rol, vooral nemen zij deel aan filantropies werk. Door deze bezigheden verruimt hun blikveld, wat leidt tot het streven naar beroepsmogelijkheden voor vrouwen. Belemmerend werkt echter de opvatting die zowel in protestantse als katholieke kringen opgeld doet, dat het gezin de hoeksteen van een kristelijke maatschappij is, waarbij de taak van de vrouw in de privé-sfeer ligt (49-51). De strenge scheiding naar stand en sekse die de maatschappelijke orde waarborgt, ziet *Marjan Rinkleff* ook in het onderwijs weerspiegeld. Door de opkomende industrialisatie aan het einde van de eeuw ontstaat behoefte aan algemeen ontwikkelde ambtenaren en geschoolde arbeiders, een vraag waarop ingespeeld wordt door het oprichten van op de praktijk gerichte opleidingen. Hoewel de vrees blijft bestaan dat verstandelijke ontwikkeling van de vrouw funest zal zijn voor haar bestemming als moeder en verzorgster van het gezin, wordt b.v. nijverheidsonderwijs ook gezien als een positief middel om meisjes op te leiden tot goede huisvrouwen, met als resultaat een gunstige uitwerking op het gezinsleven van arbeiders (53-61). *Mirjam Elias* gaat in op de maatregelen van de overheid ten aanzien van prostitutie, de liefdadige activiteiten van verenigingen die prostituees een helpende hand toesteken, m.n. de rol van vrouwen daarin (63-70). Aansluitend geeft *Lili Jampoller* met de verhouding van Vincent van Gogh met de prostituee Sien een voorbeeld van het leven van een prostituee (71-73). *Mirjam Elias* constateert dat in de loop van de eeuw groeiende kritiek ontstaat op de traditionele bedeling. Progressieve liberalen, verenigd in de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, en verlichte kristenen uit de Réveilkringen krijgen oog voor de individuele problematiek en gaan initiatieven ontplooiën om de praktische en materiële belemmeringen die de zedelijke verheffing in de weg staan, op te heffen. In de ontwikkeling naar sociale wetgeving en maatschappelijk werk spelen vrouwen uit beschaafde kringen een belangrijke rol, o.a. in de verpleging en het toezicht op de woon- en leefomstandigheden van de arbeiders (75-81). *Ester Wouthuysen* gaat in op de houding ten opzichte van abortus en voorbehoedmiddelen. Aan de orde komen abortusmethoden, regelingen in de wet, werkelijke aantal gevallen van abortus, houding van de kerk, toegepaste voorbehoedmiddelen, verzet vanuit kerkelijke, mediese en politieke hoek en vanuit de vrouwenbeweging tegen voorbehoedmiddelen (83-87). *Jane van Balen en Marian Burger* stellen vast dat de schilderkunst geen nauwe betrekkingen onderhouden heeft met de vrouwenbeweging, maar juist aan de traditionele rol van de moeder is blijven vasthouden. De emancipatiebeweging richt zich vooral op onderwijs, arbeid en kiesrecht, maar beperkt zich vrijwel uitsluitend tot vrouwen uit gegoede kringen (89-91). De duidelijke verschillen in de manier waarop een zeer populair onderwerp in de schilderkunst als het weesmeisje in de loop van de tijd wordt afgebeeld, wordt door *Jane van Balen* aangestipt (93-97). De hele negentiende eeuw door wordt afkeurend gereageerd op buitenshuis werkende vrouwen, desondanks hebben volgens *Selma Leydes-*

dorff en Jeske Reijs vrouwen uit pure noodzaak toch allerlei beroepen uitgeoefend. De in 1889 aangenomen wetten op de maximale arbeidsduur en het recht op zwangerschapsverlof zijn niet alleen het resultaat van door de arbeidersbeweging uitgeoefende druk ter verlichting van de lasten van de vrouw, een belangrijke faktor was tevens de overweging dat werkende vrouwen zo beter hun huishouden en kinderen kunnen verzorgen, met als positief effect gezondere en beter gedisciplineerde arbeidskrachten (99-119). *Liesbeth Brandt Corstius* gaat er van uit dat ook in de vrijetijdsbesteding sekse en sociale status een niet uit te vlakken rol spelen (121-127). - M. van Zuylen.

Landbouwkundige beschrijvingen uit de negentiende eeuw. Deel II: Overige provincies. Heruitgegeven door G.H. Kocks en J.M.G. van der Poel. Wageningen 1981, Vereniging voor landbouwgeschiedenis. (Agronomisch-historische bijdragen 10). [447] p., 12 ill.; f 40,-.

De opzet van deel II van deze heruitgave van negentiende-eeuwse landbouwkundige beschrijvingen uit het 'Tijdschrift ter bevordering van nijverheid' is geheel gelijk aan die van deel I (vgl. VB 7, 2 (1981), 217). Dat deel bevat acht beschrijvingen, gepubliceerd tussen 1834 en 1870, van de volgende gebieden of delen van die gebieden: Drente (J. Boon), Maas en Waal (E. Engelberts), Gelderse Vallei (H.M. Hartog), Utrecht (G. Wttewaall), Noord-Holland (J. Bouman), Westland (H. Grootegoed), Zeeland (J. van Hertum), Meierij (H.C. van Hall). - J.J.-v.P.

Molen, S.J. van der. *Uileborden*. Leeuwarden 1981, Friese Pers Boekerij b.v. 128 p., talrijke ill., 1 krt.; f 27,90; ISBN 90-330-13150.

Vanuit tenminste twee invalshoeken zou men de geschiedenis van een gevelteken als het uilebord kunnen benaderen. Men kan zich afvragen waar en wanneer dit teken voor het eerst voorkomt, hoe het zich verspreid heeft over andere gebieden en of zich veranderingen hebben voorgedaan in de uiterlijke vorm. En men zou kunnen nagaan welke bedoelingen mensen hebben gehad om een dergelijke versiering aan te brengen, of daarin verschuivingen zijn opgetreden in de loop van de tijd en waar die eventuele betekenisveranderingen mee zouden kunnen samenhangen. Interessant wordt een dergelijk onderzoek pas indien beide perspectieven gecombineerd worden, wanneer b.v. een verband wordt gezocht tussen een toename in het plaatsen van uileborden en het bestaan van bepaalde emotionele behoeften. Het is de verdienste van de auteur dat hij aan bijna al deze vragen aandacht schenkt en er een antwoord op tracht te geven.

Hij constateert dat het uilebord met de beide halve zwanen aan weerszijden van de makelaar, waarover dit boek voornamelijk gaat, overwegend voorkomt in Friesland. Dat deze versiering al sinds de oudheid op de Friese schuren zou voorkomen, zoals dikwijls vernomen kan worden, acht hij uitgesloten. De vroegst bekende afbeeldingen van uileborden met zwanen dateren pas uit het midden van de achttiende eeuw. Dat ze ouder zijn bewijst een timmermansrekening uit 1696, waarin gesproken wordt over herstel aan een dergelijk uilebord op een schuur in de omgeving van Dokkum. Aangezien schuren in Friesland pas in de loop van de zestiende eeuw gebouwd worden, is het aannemelijk te veronderstellen dat de uileborden met de zwanen voor het eerst in de zeventiende eeuw werden aangebracht.

Over de motieven om dat te doen lichten de bronnen ons niet in. De auteur brengt daarover echter een interessante hypothese naar voren. Aan de hand van gedrukte bronnen en archivalia laat hij zien dat in Friesland zeker al in de zestiende eeuw zwanen werden gehouden voor de slacht, maar in de zeventiende en achttiende eeuw alleen nog voor de sier.

Het plaatsen van twee zwanehalzen op de schuren, mogelijk ter versteviging van de makelaar, zou dan kunnen samenhangen met deze omslag in de waardering voor de zwaan. Hiermee is echter maar ten dele verklaard waarom mensen tot in onze tijd vasthouden aan deze versiering. Daarvoor wijst de auteur op twee perioden waarin zich een opleving voordeed in de belangstelling voor het uilebord: de jaren dertig, toen door verschillende onderzoekers gespeculeerd werd over een mogelijk duizenden jaren oude herkomst van het uilebord en, in het verlengde daarvan, de jaren zestig en zeventig, waarin het uilebord door velen beschouwd wordt als een symbool van het 'Fries eigene'. Van de verschillende vooroorlogse theorieën geeft de auteur een uitgebreid overzicht.

Of met dit boek het laatste woord over het uilebord is gezegd is de vraag. Verschillende punten blijven nog onopgehelderd. Uit oude foto's van Friese boerderijen blijkt dat behalve de beide zwanehalzen ook nog andere versieringen aan weerszijden van de makelaar voorkwamen, en ook dat deze versiering kon ontbreken. Graag zou men dan willen weten waar wel en geen uileborden met zwanen voorkomen en of zich in de loop van deze eeuw in deze verspreiding schommelingen hebben voorgedaan. Maar een dergelijke inventarisatie zal in feite wel niet uitvoerbaar zijn. De bestaande, overigens niet als wetenschappelijk bedoelde, kaart met de verspreiding van verschillende 'regionale' typen uileborden met de zwanen zou dan gerelativeerd kunnen worden. Naast de door de auteur aangevoerde 'materiële' verklaring van de zwanen zou in een kunsthistorisch onderzoek nagegaan kunnen worden, ondanks het merkbare verzet van de auteur daartegen, in hoeverre bij het uilebord sprake is van een overname van de S-vormige krullen uit de achttiende-eeuwse ornamentiek. Over de betekenis die de mensen zelf in onze tijd aan het uilebord hechten spreekt de auteur alleen aannemelijke vermoedens uit. Het zou echter goed zijn als naar deze opvattingen eens onderzoek werd verricht b.v. door middel van een enquête. Ook al zouden de antwoorden alleen uit gemeenplaatsen bestaan, dan is dit toch een op zich interessant gegeven. Misschien zou dan tevens kunnen worden vastgesteld tot welke sociale groeperingen de mensen behoren, die zich tot het aanbrengen van een dergelijke versiering voelen aangetrokken. Ook zou een meer gedetailleerd onderzoek op z'n plaats zijn naar de wijze waarop zich de verschillende theorieën over het uilebord hebben verspreid, in b.v. artikelen of onderschriften bij foto's in kranten en tijdschriften, reisgidsen, populaire beschrijvingen van Friesland of via cursussen in heemkunde. En naar de mate waarin deze thans verouderde opvattingen nog voortleven en in stand gehouden worden door de media. Voor de beantwoording van dergelijke vragen, waarin gezocht wordt naar de omstandigheden waaronder tradities kunnen ontstaan en, met wisselende betekenis, kunnen voortbestaan, biedt dit boek enkele aanzetten, die nog nader uitgewerkt kunnen worden. – J. Helsloot.

Narrenfreiheit, Beiträge zur Fastnachtforschung. Tübingen 1980, Tübinger Vereinigung für Volkskunde E.V. Schloss. (Untersuchungen des Ludwig-Uhland-Instituts der Universität Tübingen, 51). 272 p., 49 ill.

Het eerste deel van de bundel bevat het merendeel van de voordrachten die in het kader van een lezingenserie aan de universiteit van Konstanz, winter 1979/80, zijn gehouden.

Hermann Bausinger opent de rij met enkele opmerkingen over de achtergrond van het carnaval. Hij waarschuwt voor het gevaar dat er bestaat om bij onderzoek naar deze achtergronden gebruik te maken van vastgeroeste interpretaties, d.w.z. dat gegevens routinematig worden gecombineerd en geïnterpreteerd. Bij interpretatie van gegevens moet rekening worden gehouden met verschillende informanten, die op verschillende momenten ook nog eens een verschillend antwoord kunnen geven op dezelfde vraag. Het is daarom noodzakelijk om meer dan één trefwoord te hanteren. Om de drijfveer tot deelname aan het

carnaval te achterhalen gebruikt Bausinger zelf de begrippen: rolverwisseling, omkering, prestige en gezelligheid (13–28) *Manfred Fuhrmann* maakt bij zijn beschrijving van de Saturnaliën in het oude Rome met name gebruik van Macrobius. In de geschriften van Macrobius wordt Saturnus voorgesteld als een Italiaanse koning die van de staat een communistische staat maakt. Na de dood van Saturnus wordt het privé-eigendom echter weer ingevoerd, maar bij het jaarlijkse herdenkingsfeest van Saturnus bestaat er geen verschil tussen arm en rijk. De Saturnaliën zouden een herinnering zijn aan de gelukkige heerschappij van Saturnus. De moderne wetenschappers hebben deze voorstelling volledig omgekeerd, zij beweren dat de heerschappij van Saturnus achteraf als een gelukkige wordt voorgesteld, als gevolg van de Saturnaliën. Fuhrmann is het met deze omkering eens, bovendien wijst hij nog op de sterk Griekse invloeden op de Saturnaliën. Hij probeert de begrippen van Bausinger op het Romeinse feest toe te passen en poneert daarbij de stelling dat rolverwisseling en omkering mogelijk waren, omdat de staat aan alle onderdanen, zowel vrijen als slaven, een tot dan toe ongekende grote mate van zekerheid bood. De rolverwisseling en omkering waren weliswaar spel, maar de Romeinen hadden dank zij hun staatsvorm, geen angst dat het spel in werkelijkheid zou veranderen (29–42). Het middeleeuwse narrendom wordt beschreven door *Werner Mezger*. Naast werken van Sebastian Brant, Thomas Murner en Erasmus, baseert Mezger zijn artikel op spreekwoorden, gezegden en schilderijen. De nar was in de middeleeuwen een verstorende kracht, die alle traditionele waarden opzij zette. Zijn gedrag werd gezien als een bedreiging voor de hele mensheid en als oorzaak van de neergang van het Christendom. Eind vijftiende eeuw behoorden alle sociaal-verachten tot de categorie nar. Sociaal veracht waren zij die lichamelijke of geestelijke gebreken hadden of personen die op basis van hun wereldbeschouwing of religie een ander normstelsel hanteerden dan het toen heersende christelijke. Naast symbool voor menselijke zotheid en zondig zijn, werd de nar tevens symbool voor de aardse vergankelijkheid (43–88). *Franz Götz* wijst op de interpretatie van middeleeuwse theologen die het gevlekte narrenkleed zagen als symbool van de zondige mens, i.t.t. het witte, onbevleete, kleed van degene die werd gedoopt. Daarnaast probeert hij, door hun kleding en maskers te beschrijven, aan te tonen dat de hedendaagse carnavaalsnarren een overblijfsel zijn van een vruchtbaarheidscultus. Zowel de verschillende typen kleding en maskers als het gebruikte materiaal komen aan bod. De opmerkingen aan het eind over de functie van het carnaval, de carnavaalsfunctionarissen, het gelijkheidsideaal e.d. leveren geen nieuwe visie op (89–110). Tenslotte geeft *Erich Hofmann* een beschrijving van het carnaval zoals dat in Konstanz wordt gevierd. Hij vertelt uit eigen ervaring en vult zijn verhaal af en toe aan met historische gegevens uit vnl. de negentiende eeuw. Een kenmerk van het carnaval is dat de voertaal dialect is. Ook Hofmann maakt in zijn bijdrage een toenemend gebruik van het dialect, waardoor de inhoud van het verhaal moeilijk te begrijpen is (111–136).

De bijdragen in het tweede deel zijn gebaseerd op referaten die niet tot de hierboven genoemde lezingenserie behoorden. *Jürgen Leibbrands* uitgangspunt is, dat het bij alle verklaringen die al gegeven zijn verbazingwekkend is, dat tot nu toe aan de evangelische interpretatie is voorbij gegaan. Aan de hand van de roomse leer en bijbelcitaties probeert hij duidelijk te maken dat het gevleete narrenkleed het symbool is voor het zondige menselijke lichaam (139–176). Een methodisch nieuwe aanpak wordt geschetst in de bijdrage van *Arne Holtorf*. Holtorf doet een poging een antropologische, historische en literatuurwetenschappelijke methode te combineren. Hij neemt komische elementen uit veertiende- en vijftiende-eeuwse carnavalsspelen en probeert vervolgens verbanden te leggen tussen deze tekstelementen en de samenleving die deze tekst voor haar feesten gebruikt. Zijn vraag is: Wat

wordt op welke wijze komisch voorgesteld? Als dit komisch is, wat is dan normaal? De moeilijkheid bij deze methode is te achterhalen wat in de middeleeuwen als komisch werd ervaren. De bedoeling van Holtorf is dan ook niet meer dan een bijdrage tot de discussie te leveren (177-202). Het sociale rollenexperiment tijdens carnaval wordt door *Werner Mezger* beschreven. De ventiefunctie-theorie, die hij overigens een verwaarloosde theorie noemt, maakt volgens hem duidelijk dat de carnavalsvierder het dagelijks leven parodieert, persifleert en perverteert. Hij beweert dan ook dat het carnaval zonder kennis van het dagelijkse leven van de feestganger niet is te begrijpen. Door een andere rol aan te nemen vlucht de carnavalsvierder niet voor de dagelijkse werkelijkheid, maar blijft aanwezig. Zijn verborgen identiteit stelt hem in staat deel te nemen aan het geheel en een afwijkend contact met zijn dagelijkse omgeving op te nemen (203-226). Een door hem zelf gewaagd genoemde hypothese m.b.t. carnaval in het Derde Rijk wordt door *Utz Jeggle* gehanteerd: de eenvoudige vormen, de specifieke communicatie en het zwart/wit beeld van normaal/vreemd, werden door de narren in het carnaval speels gebruikt, maar het fascisme maakte hiervan een doodernstige zaak. Hij bestudeert o.a. de onderwerpen van de optochten van 1933 t/m 1939 van Rottweil, Villingen, Hechingen, Oberndorf en Rottenburg en de verslaggeving hiervan in de kranten. Zijn conclusie is dat het carnaval in het Derde Rijk langzaam maar zeker politieke accenten kreeg. De politiek waarin de narren werden betrokken had geen zakelijke inhoud, maar doelde op angsten die agressief op vreemdelingen werden gericht (227-238). *Herman Bausinger* probeert vast te stellen hoe en in welke mate er een klimaat geschapen kan worden waarin spontaniteit nog gedijt. Waar liggen de grenzen van het gebied waarin de vrijheid van de narren zich nog door voorschriften laat organiseren? Hoewel deze tekst oorspronkelijk een radiopraatje van februari 1974 was, meent Bausinger dat er in de afgelopen jaren principieel niets veranderd is. Aangezien carnaval geen groepsdynamische constructie is, maar een traditie, kunnen er slechts langzaam veranderingen plaats vinden (239-248). *Martin Scharfe* schetst het carnaval als ideologisch voorbeeld van de maatschappij, waarin hij tot de volgende conclusies komt:

- a) Het volkscarnaval is niet oeroud, maar een kind van de hedendaagse maatschappijvorm. Zowel de democratische principes als vrolijkheid en gemeenschapszin worden geproclameerd. Kritiek mag worden geuit, maar pijnlijke kritiek moet worden vermeden. Carnavalsnarren zijn geen echte tegenstanders van het maatschappelijke systeem, tegenstanders van het systeem daarentegen zullen niet gauw een narrenkleed aantrekken.
- b) Om het instituut carnaval veilig te stellen wordt er gecensureerd, hetzij via censuur door de leiding, hetzij via zelf-censuur.
- c) Carnavalsnarren doen niet aan politiek, tijdens de carnaval gaat het om 'vrolijker dingen'. Doet een nar aan politiek, dan wordt hij belachelijk gemaakt.
- d) Gebeurtenissen die in het voorjaar hebben plaatsgevonden dienen veelal als onderwerp voor de grappen en komische voorstellingen (249-259).

Onderling bestaat er weinig samenhang tussen de elf verschillende bijdragen. Wat door de één als nieuwe visie wordt gebruikt, is door de ander in een voorafgaand artikel reeds verworpen. Dit ontbreken van eenheid doet echter niet af aan de kwaliteit van de bundel, wel maakt het duidelijk dat het carnaval zich vanuit zeer veel verschillende invalshoeken laat bestuderen. - Hanneke Rozema.

Österreichischer Volkskundeatlas. Kommentar. 6. Lieferung/3. Teil. Hrsg. v.d. Wissenschaftl. Komm. f. d. Volkskundeatlas unter ihrem Vorsitzenden Richard Wolfram. Drucktechnische Betreuung: Ingrid Kretschmer. Wien 1981. In Kommission bei Verlag Hermann Böhlau Nachf./Graz-Wien-Köln.

Met dit derde deel van de zesde aflevering is de Oostenrijkse Volkskunde-atlas voltooid. In de afgelopen 27 jaar verschenen 118 kaarten met 66 commentaren. Drie kaarten bleven om verschillende redenen zonder toelichting. Een aantal van deze kaarten en commentaren werden in dit tijdschrift aangekondigd (VB 2, 2 (1976), 46-48; 5 (1979), 142-143; 6 (1980), 156-157; 7 (1981), 223-224). Daarbij werden enkele malen algemene kritische opmerkingen gemaakt, maar werd tevens ook bewondering uitgesproken voor de voorbeeldige wijze waarop ze zijn uitgevoerd. In deze laatste aflevering geeft Wolfram een overzicht van de geschiedenis van de onderneming en van haar plaats tussen de andere Europese atlassen (7 p.), gevolgd door een lijst van medewerkers met hun bijdragen en een overzicht van de inhoud door Ingrid Kretschmer (6 + 5 p.). Van de hand van *Oskar Moser* volgen dan beredeneerde typologieën van de verschillende beugels waarvan de zeis werd voorzien bij het maaien van graan (40 p., 8 foto's), en van de verschillende typen van de zeis voor het maaien van gras (46 p., 12 foto's). *Richard Wolfram* geeft een karakteristiek van het leven, de gebruiken en enkele bijgelovige handelingen van de herders op de Alpenweiden (59 p., 16 foto's). *Werner Bauer* behandelt de namen van de gebaksoorten en gerechten die verdeeld worden bij het afdalen van de kudden van de Alpenweiden (15 p.). *Edith Hörandner* geeft een beknopte samenvatting van de sinterklaasgebruiken (26 p., 11 foto's). De bijdrage van *Franz Grieshofer* tenslotte handelt over het verenigingswezen, met afzonderlijke hoofdstukken over de zangverenigingen, de blaasmuziekkapellen, de schuttersgilden en de klederdrachtenverenigingen (78 p.). - J.J.V.

Seelen, Antoon. *Het volkslied in Nederland. Heden en verleden van een ideaaltype.* Nijmegen 1981, K.U. Nijmegen (doktoraalscriptie sociologie van de massacommunicatie). 176 p., 30 afb.; f 16,-.

Deze doktoraalscriptie, tot stand gekomen in het kader van de studie sociologie van de massacommunicatie, valt in drie delen uiteen: een beschrijving van de geschiedenis van het volkslied en de volksliedstudie in Nederland, een bespreking van een aantal theoretische aspecten en centrale kenmerken van het volkslied, en een overzicht van de hedendaagse volksmuziekpraktijk, ook wel populair 'folkscene' genoemd. De schrijver heeft het zich bij dit ambitieuze werkprogramma bepaald niet gemakkelijk gemaakt. Hij heeft geen enkel aspect van het onderwerp onbesproken willen laten, er een formidabele hoeveelheid literatuur voor opgeslagen en er onvermoeid hele passages uit overgeschreven. Het resultaat is dan ook een echt citatenboek geworden, waarbij de auteur er scherp op heeft toegezien de aangehaalde passages slechts ongedwongen aan elkaar te praten en ze zo min mogelijk als illustratie te laten optreden van mogelijk zelfbedachte uiteenzettingen. Een afwisselend en associatief betoog is er het gevolg van. Van enige saaie logica of rode draad in het verhaal is niets te bespeuren, of het moet het doorlopend grappig opduiken van cliché's en stereotypen zijn die altijd van de hoge heren gewagen die de kleine man uitbuiten door hem zijn rebelse volksliedjes af te pakken en hem vaderlandslievend repertoire op te dringen. Een op een dergelijke wijze samengesteld boek staat garant voor een kostelijk mengelmoesje van rijp en groen, voor een kleurige collage van alles door elkaar heen: elkaar tegensprekende citaten van dezelfde of verschillende auteurs, elkaar overlappende of liefst letterlijk herhalende citaten, andermans citaten en eigen opmerkingen die ongemerkt in elkaar overlopen,

dezelfde citaten die weer in een ander hoofdstuk terugkeren maar nu in een tegengestelde context. Heerlijk speelt allemaal. Ook tussendoor is er voor gezorgd de aandacht van de lezer geen ogenblik te laten verslappen door op strategische momenten historisch vermakelijke uitspraken in te lassen. Zo zou b.v. Antwerpen in vroeger tijden de hoofdstad van ons land zijn geweest; kent Nederland na de elfde eeuw geen feodale verhoudingen meer maar mogen ze in de zeventiende eeuw weer ongestoord meedoen als verklarende hypothese voor de afwezigheid van maatschappijkritische liedteksten; zorgen gedrukte liedboeken eeuwenlang onophoudelijk voor de dreigende ondergang van het mondeling overgeleverde lied; kent ons land in tegenstelling tot de buurlanden omstreeks 1900 geen opstandige liedjes want geen strijdbaar proletariaat; enz. Al met al toont de schrijver onnavolgbaar aan, dat een indrukwekkend notenapparaat en een respectabele literatuurlijst heus niet met alle geweld op zo'n eng geleerd standaardwerk hoeft uit te draaien, maar best een wervelende excursie over het gehele onderzoeksterrein kan opleveren die bij de lezer het opwindende gevoel achterlaat te zijn meegevoerd door een onstuitbare gids die in twintig minuten het hele Rijksmuseum heeft willen laten zien. Verrukkelijk doorgedraaid allemaal. – R. Fassaert.

Stoklund, Bjarne, und Bengt Holbek. *Europäische Ethnologie/Folkloristik.* Würzburg etc. 1981, Bayer. Bl. f. Volksk. (Ethnologia Bavarica, Heft 9). 80 p.; DM 4,-.

Ter gelegenheid van het 500-jarig jubileum van de universiteit van Kopenhagen verscheen in 1979 een feestuitgave waarin elk der universiteitsinstituten acte de présence gaf door middel van een beknopt overzicht van de geschiedenis, de doelstellingen en de lopende onderzoeksprojecten van zijn vak. De volkskundigen Stoklund en Holbek namen het vak volkskunde voor hun rekening, dat hier net als in de andere Scandinavische landen (op Zweden na) twee afzonderlijke leerstoelen bezet: één voor de materiële volkskunde en één voor de geestelijke. Hun beide bijdragen zijn nu t.b.v. een breder lezerspubliek door C. Daxelmüller in het Duits vertaald en van een aanvullende literatuurlijst voorzien.

Stoklund (3–36) ziet als huidige opdracht van de wetenschap der materiële volkskunde (tegenwoordig in Denemarken graag 'Europese ethnologie' genoemd): het vastleggen, analyseren en verklaren van de levenswijzen en -voorwaarden van de verschillende ethnische en sociale groeperingen binnen een hedendaagse of vroegere samenleving, met speciale aandacht voor de culturele verschillen daarbij.

Het vak bestaat eigenlijk pas ruim honderd jaar en werd aanvankelijk eerder verzamelend dan onderzoekend beoefend. Volkskundige musea en archieven moeten dan ook tot de vroegste centra van volkskundige bedrijvigheid gerekend worden. Werd al omstreeks 1814 in Denemarken een begin gemaakt met het verzamelen van volksliederen, een verzamelwoede t.a.v. de materiële (boeren-)cultuur kwam pas na ca. 1865 op gang. Een wetenschappelijke belangstelling die volgens de schrijver mogelijk samenhang met de ingrijpende sociale en economische veranderingen welke de Deense boerengemeenschap in deze tijd doormaakte: overgang graan- naar veeteelt, opkomst coöperatiegedachte, hoogtepunt emigratie naar Amerika. De wetenschappelijke inspanningen richtten zich van begin af aan op de afzonderlijke elementen waaruit de volkscultuur opgebouwd werd gedacht en dan in de eerste plaats op herkomst en ontstaan van die elementen. Deze genetisch-historische benaderingswijze maakte in de dertiger en veertiger jaren van deze eeuw onder invloed van ethnografische, taal-geografische en andere theorieën en methoden uit de Duitstalige landen plaats voor een historisch-geografische. Thans veronderstelde men in de ruimtelijke verbreiding van cultuurverschijnselen aanknopingspunten te kunnen vinden om de historische ontwikkelingsprocessen te reconstrueren. Nieuwere inzichten,

afkomstig uit de Anglo-Amerikaanse funktionalistische antropologie, drongen in de vijftiger jaren het 'elementaire' volksleven-onderzoek echter definitief naar het tweede plan ten gunste van het systematische. De aandacht verschoof van de historische reconstructie naar de tegenwoordige toestand van een plaatselijke gemeenschap, teneinde daarin door middel van interviews en participerende observatie de processen te kunnen registreren die verantwoordelijk zijn voor de totstandkoming van sociale en culturele eenheden. De laatste jaren tenslotte vindt een zekere renaissance plaats van volkskunde opgevat als historische discipline en daarmee van het onderzoek van de oudere boerencultuur en vooral van de klassieke objectstudies, waarbij wat dit laatste betreft nu niet meer het ontstaan en de ontwikkeling van het voorwerp op zich voorop staat maar die van de functie ervan in samenhang met zijn sociale en economische context. Archivalia vormen nu weer onontbeerlijk onderzoeksmateriaal en vooral het recentelijk 'ontdekte' boerendagboek opent bij het opsporen van sociale en culturele ontwikkelingen over langere tijdseenheden ongedachte perspectieven.

Holbek (37-76) begint zijn bijdrage met een poging het terrein van de 'Folkloristik', oftewel de geestelijke volkskunde, af te grenzen van naburige disciplines als materiële volkskunde, filologie, cultuurgeschiedenis, cultuursociologie, enz. Hij stelt vast dat dit een hachelijke onderneming is: de onderlinge grenzen willen nog wel eens verschuiven, hetgeen – althans wat zijn vak betreft – in de hand wordt gewerkt door de omstandigheid dat zowel de keuze van de onderzoeksstof als de wijze van verzamelen en onderzoeken ervan veelal door theoretisch ondoordachte en soms zelfs geheel onbewuste motieven van de onderzoeker worden bepaald. Daar komt nog bij dat de fundamentele begrippen van het vak niet tot stand kwamen als resultaat van zijn wetenschappelijke ontwikkeling maar door samensmelting van bepaalde cultuurpolitieke en literaire ideeën uit de laatste paar eeuwen. De geestelijke volkskunde neemt in Denemarken dan ook tot op de dag van vandaag een vrij kwetsbare plaats in aan de periferie van de universitaire wetenschapsbeoefening.

De eerste volksliedverzamelingen verschenen tussen 1812 en 1821. In de discussie over het ontstaan en de herkomst van het volkslied namen de Denen vanaf het begin een tussenpositie in tussen aan de ene kant de aanhangers van de produktietheorie (de volkspoëzie wordt zonder tijdsbegrenzing kollektief door het volk zelf geschapen) en aan de andere kant die van de receptietheorie (zij ontstond in een bepaald tijdvak en wel individueel, d.w.z. in de hogere sociale lagen om vervolgens naar de lagere af te zakken). Het volkslied werd in Denemarken beschouwd als een levend organisme, kollektief binnen de eigen bevolking tot stand gekomen in een bepaalde – nu afgesloten – periode, terwijl alleen de oorspronkelijke sagenvorm, de epische grondtrek, nog opgespoord kon (en dus: moest) worden. De beoefening van het vak was dan ook gedurende de negentiende eeuw voornamelijk geconcentreerd rondom nationalistisch georiënteerde filologen. Onderzoeksresultaten die echter aan hun theoretische vooronderstellingen weinig of helemaal geen steun gaven, deden vanaf het begin van deze eeuw de overtuiging groeien dat volksleveringen zich wel eens minder om nationale grenzen zouden kunnen bekommeren dan algemeen gedacht werd, dat het onderzoeksterrein dus universeel diende te worden benaderd en dat het hoog tijd werd aandacht te schenken aan de meer dynamische aspecten van de traditiedragers. De Deense folkloristiek kreeg in de jaren vijftig de lang ontbeerde nieuwe impulsen van buiten doordat afgestudeerde landgenoten met een buitenlandse opleiding in de volkskunde sleutelposities gingen innemen. Tegelijkertijd ontstond een principiële discussie over de mogelijkheid hedendaagse cultuurverschijnselen in het vak te integreren, hetgeen het begrip 'volk' aanzienlijk verruimde en de weg voor studenten vrijmaakte zich vanaf ca. 1965 intensief met schlagers, geïllustreerd weekbladmateriaal,

detective-romans, kortom populaire (massa-)cultuur te gaan bezighouden. In de tegenwoordige tijd blijft de bestudering van de hedendaagse cultuur nog steeds enigszins oververtegenwoordigd, wat met het streven samenhangt de studenten met de techniek en problematiek van het veldwerk zo vroeg mogelijk vertrouwd te maken. In tegenstelling tot de oudere niet-materiële volkskundebeoefening welke zich dus bij voorkeur bezighield met het uitwerken van ontwikkelingsschema's en ontstaanshypotheseën van waarneembare traditionele uitingen van de volkscultuur, zijn de huidige inspanningen er, in overeenstemming met de algemene tendensen in de moderne wetenschapsbeoefening, op gericht door de waarneembare verschijningsvormen heen in de cultuursamenhangen en -processen door te dringen en die vervolgens te ontsluiten. – R.F.

Strobach, Hermann. *Deutsches Volkslied in Geschichte und Gegenwart.* Berlijn 1980, Akademie-Verlag. 167 p.

Hermann Strobach constateert dat in de laatste jaren bij de arbeidersklasse een opleving van de belangstelling voor het culturele erfgoed heeft plaatsgevonden en daarmee ook voor het volkslied. Hierdoor worden de vragen naar een definitie van het volkslied en naar de historische en hedendaagse betekenis weer actueel. Strobach spitst die vragen toe op het probleem of het volkslied alleen een voor bepaalde voorbije perioden karakteristiek verschijnsel is, dat nu slechts als restverschijnsel naast de grote lijn van de culturele vooruitgang voortleeft, of dat er ook nu nog van een volkslied sprake is dat zich verder kan ontwikkelen. Hij geeft een historisch overzicht van de volksliedontwikkeling en -overlevering in samenhang met de economische en maatschappelijke structuren en wijst voortdurend op het klassekarakter van het volkslied, d.w.z. de sociale optiek van waaruit een bepaalde situatie wordt aangeduid. Hij baseert zich op een uitgebreide kennis van bronnen en literatuur.

In een slotbeschouwing komt hij terug op het gestelde probleem. Door het historisch karakter van het volkslied is het niet aan bepaalde criteria zoals mondelinge overlevering of anonimiteit gebonden, die vaak slechts voor een begrensde periode of een deel van de maatschappij gelden. Het element van het scheppende aandeel van het volk, zowel in het zingen als in het inpassen in het eigen leven en denken is volgens Strobach het enige criterium dat aan een volkslied gesteld kan worden en daarom kan er ook nu nog van een ontwikkeling van het volkslied sprake zijn. Het boek bevat een uitvoerige literatuurlijst. – F.B.

Ven-ten Benschel, E. van der. *Volksdansen vroeger en nu.* Arnhem 1981, Gysbers en Van Loon. 167 p., 108 afb., muz. vb.; f 36,50; ISBN 90-6235-037-2.

Nauwkeurige vergelijking met het in 1942 door dezelfde schrijfster (samen met haar echtgenoot D.J. van der Ven) uitgebrachte *De volksdansen in Nederland* leert, dat het hier voorliggende werk daar grotendeels een herdruk van is, zonder dat er overigens op titelblad of in voorwoord met een enkel woord melding van gemaakt wordt. Volstaan kan dus worden met op te merken dat de schrijfster die zich al sedert de jaren twintig met de theorie en praktijk van het volksdansen bezighoudt, met dit boek nog steeds een overzicht wil geven van de Nederlandse boeren- of folkloristische dansen, veelal met bijbehorende choreografische en melodische bijzonderheden. Haar speciale aandacht gaat daarbij uit naar de morris-, zwaard- en contradansen die zij poogt in relatie te brengen met vroegere volksgebruiken. Daarnaast schetst zij de opkomst en ontwikkeling van de twintigste-eeuwse volksdansenbeweging en vertelt iets over de hedendaagse organisatie van het Nederlandse

volksdanswezen. Dezelfde hoofdstukindeling is aangehouden en ook de illustraties zijn dezelfde als die van dertig jaar geleden. Wel heeft de schrijfster zich veel moeite gegeven verouderde volkskundige opvattingen te vervangen door modernere of zelfs geheel te schrappen, vooral daar waar al te penibele nationalistische en volkseigen passages in het geding waren. Voor een overzicht van de geraadpleegde bronnen is in deze herdruk wederom geen plaats ingeruimd. Een lijst met aanbevolen literatuur wordt evenwel de lezer thans niet langer onthouden. – R.F.

Weber-Kellermann, Ingeborg, und Regine Falkenberg (Hrsg.). *Was wir gespielt haben. Erinnerungen an die Kinderzeit.* Frankfurt a. M. 1981, Insel. 365 p., talr. afb.; f40,32.

Uit de Duitse memoires-literatuur van de afgelopen tweehonderd jaar heeft Weber-Kellermann van tachtig auteurs die jeugdherinneringen in dit boek samengebracht, welke betrekking hebben op hun toenmalige omgang met andere kinderen en dan vooral voorzover die omgang zich voordeed in spelsituaties. Deze verhalen zijn gegroepeerd rondom thema's als vriendschapsrituelen, moed- en krachtspelletjes, verstoppertje, vaderen-moedertje, oorlogje, begrafenisje, enz. Een amusante bloemlezing van speelpret, kinderavontuur en katekwaad uit de jongensjaren van schrijvers als Goethe, Nietzsche, Mann, Hesse, Koschka, Fallada, enz. is er het resultaat van. Dat hiermee nu tevens een bron is aangeboord die een waardevolle bijdrage zou kunnen leveren aan het volkskundig kinderspel-onderzoek, kan de schrijfster in haar nawoord waarin ze wel beknopt de geschiedenis van dat onderzoek en vooral van de theoretische uitgangspunten daarbij de revue laat passeren, echter niet overtuigend aantonen. Veel meer dan de overbekende constatering, dat voor kinderen het spel niet alleen verstrooiing en tijdverdrijf betekent, maar ook het aanleren van sociale technieken, het verwerven van een eigen identiteit, het overwinnen van maatschappelijke vooroordelen, het innerlijk doorleven van angsten, kortom het naspelen van de grote-mensen-maatschappij, leveren 314 pagina's literair verantwoorde dekselse kwajongensstreken toch blijkbaar ook niet op. – R.F.

Wedel-Wolff, Annegret von. *Geschichte der Sammlung und Erforschung des deutschsprachigen Volkskinderliedes und Volkskinderreimes im 19. Jahrhundert.* Göppingen 1982, Kümmeler Verlag [Göppinger Arbeiten zur Germanistik nr. 339]. 219 p.; ISBN 3-87452-546-5.

Naast een grote hoeveelheid literatuur bestaat de voornaamste bron voor deze studie uit kinderlied- en kinderrijmboeken. Uit wat wel of juist niet werd vastgelegd, uit de verantwoording daarover door de diverse auteurs kon deze geschiedenis, die naast de in de titel genoemde tegelijkertijd een mentaliteitsgeschiedenis is, worden geschreven. Belangstelling voor het verzamelen van 'volks'kinderliedjes kwam voort uit een nieuwe pedagogische opvatting over het kind (Montaigne, Locke, de Filantropijnen), het op gang komen van het onderzoek naar gebruiken en dialecten (eind achttiende eeuw) en in het bijzonder het volksliedonderzoek. Hoewel aanvankelijk niet erg serieus genomen (in de uitgave in 1808 van *Des Knaben Wunderhorn* worden kinderliedjes als aanhangsel bij het derde deel gevoegd) wordt het kinderlied in de erop volgende jaren met nationalistische en pedagogische intenties 'salonfähig' gemaakt: in de edities worden dialectwoorden vervangen, erotische elementen weggelaten en worden de liedjes waar mogelijk nog kinderlijker gemaakt. Weliswaar wordt door de verzamelaars gesproken over wetenschappelijk-objectieve methoden bij het verzamelen en analyseren van het kinderlied, maar de realisering daarvan laat nog een aantal decennia op zich wachten; ondanks twee omstreeks

1850 uitgegeven verzamelingen die aan wetenschappelijke criteria voldoen (Simrock, Meier) wordt de tendens van de in de eerste helft der negentiende eeuw opbloeiende mythologische en oudheidkundige wetenschappen om het spoor terug te volgen naar de oergermanen door de kinderliedverzamelaars tot in het absurde overgenomen en worden onzinnige speculaties als wetenschap gepresenteerd. Kenmerkend blijft de negatie van erotische en ook politieke kinderliedjes: ze werden beschouwd als niet behorend tot het 'echte' kinderlied, deels omdat ze niet pasten in de destijds geïdealiseerde opvatting van het paradijselijk kinderleven, deels omdat men beducht was voor censuur, een niet irreële vrees, zoals de schrijfster aantoonde. Hoewel de hiervoor genoemde tendensen blijven voortduren, soms tot de dag van vandaag, wordt tegen het eind van de negentiende eeuw de eigen waarde van het kinderlied onderkend. Het onderzoek krijgt een extra impuls van de in 1890 nieuw opgerichte Verein für Volkskunde. Haar eis om alles en alles te onderzoeken en vast te leggen impliceert dat materiaal dat tot dan toe als aanstootgevend beschouwd werd nu ook de aandacht krijgt die het verdient. Omstreeks de eeuwwisseling ontstaat een techniek om de vragenlijsten zodanig samen te stellen dat ook de functie van het kinderlied achterhaald kan worden. – M.v.D.

The wisdom of many. Essays on the proverb. Ed. by Wolfgang Mieder [and] Alan Dundes. New York & London 1981, Garland Publishing. (Garland folklore Casebooks 1). 326 p. tab., graf.; \$ 32,50; ISBN 0-8240-9472-7.

Dit eerste deel van deze serie monografieën is gewijd aan het spreekwoord en bevat herdrukken van twintig belangrijke artikelen over het spreekwoord die tezamen een goed overzicht van de studie ervan geven. Bij elk afzonderlijk artikel wordt nog eens specifiek verantwoording voor opneming afgelegd, andere belangrijke literatuur genoemd en de verdienste van de auteur aangegeven. – J.J.S.